

СЛАВИСТИЧКА БИБЛИОТЕКА, књ. 1—4

Мили Стојнић у часћ, Главни уредник Богољуб Станковић. — Београд: Славистичко друштво Србије, 1999. — 202 стр. (= Славистичка библиотека, књ. 1)

Славистички зборник *Мили Стојнић у часћ* објавило је почетком марта 1999. године Славистичко друштво Србије као прву књигу у новопокренутој библиотеци часописа *Славистика*. У том зборнику обједињени су реферати са свечане научне седнице Катедре за славистику и Славистичког друштва Србије одржане на Коларчевом универзитету децембра 1998. године и посвећене седамдесетогодишњици живота и педесетогодишњици научног рада проф. Миле Стојнић.

Једна од светлих страна јубиларних скупова и зборника свакако је у томе што нас подстичу да се пажљивије загледамо у оно чиме је јубилар испунио велики део свога века, шта нам кроз то даје и дарива, чиме нас обогаћује и задужује.

Право је што је књига *Мили Стојнић у часћ* прва у библиотеци часописа *Славистика* Славистичког друштва Србије јер је и проф. Мила Стојнић увек била међу првим прегаоцима тог друштва ма о чему писала или говорила, на шта ју је усмеравала дубока потреба да све што чини — чини пуном снагом ума, знања и душе, којом ју је судбина итекако обдарила.

Седамдесет година живота и педесет година преданога рада сами по себи уливају поштовање, али када се уз то зна шта је све за тих пет десетлећа урађено, колико сјајних предавања одржано, колико блиставих страница написано, колико срдачних разговора изнедрено, онда видимо књигу *Мили Стојнић у часћ* као чистосрдчан филолошки белег надахњујућем полувековном славистичком прегалаштву проф. Миле Стојнић.

Приређујући зборник уредништво је желело да се у њему донекле изађе из оквира стереотипа научних јубиларних зборника. То је у овој књизи видљиво, — и у њеној структури и у садржају, почев од предговора уредника зборника проф. Богољуба Станковића, али и у чињеници да је жељом уредништва у књизи дат својеврсни научни аутопортрет Миле Стојнић у виду рада који на најбољи начин илуструје и представља њена научна интересовања и квалитет њене писане речи. То је студија „Лирска драма А. П. Чехова и И. Војновића”, која се ту први пут објављује. У њој се убедљиво доказује типолошка сличност Војновићевих и Чеховљевих драма као лирских драма, при чему су Војновићеве драме чак претходиле Чеховљевим, али нису биле запажене као нови тип драме.

Најзад, потреба слависта заступљених у овом зборнику да опет донекле изван клишеа, поред искључиво научних прилога, непосредно искажу како виде проф. Милу Стојнић и њено место у славистичкој науци — врло је евидентна у чињеници да су чак три рада у зборнику у целини посвећена проф. Мили Стојнић, односно појединим странама њеног научног и укупног дела. Зборник доноси и радове из области српско-руских књижевних веза, проблематике интертекста, филолошке интерпретације споменика српске средњовековне писмености, превођења са руског језика на српски и друге словенске и несловенске језике, радове о богослужбеним текстовима или филозофским идејама у делима руске књижевности и уметности XX века, о српској ономастици и другим питањима.

Састав аутора који су имали част да објаве своје радове у овом зборнику доста потпуно (колико се то може постићи у корицама једне књиге) одражава вишестраност односа проф. Миле Стојнић према различитим гранама славистике и различитим по-

колењима и профилима слависта. Ту су и Мили Стојнић генерацијски најближи, професори Миливоје Јовановић, Богдан Терзић и Андреј Тарасјев, и представници следеће генерације слависта, професори Зоран Божовић, Богдан Косановић, Мирјана Бошковић и Ивана Секички, и млађи доктори филолошких наука Ксенија Кончаревић и Корнелија Ичин, и искусни педагози и методичари — проф. Ристо Лојпур и мр Милан Вељовић, као и аутор ових редова, дакле историчари књижевности, лингвисти, стручњаци за питања теорије и праксе превођења, методикау наставе руског језика, универзитетски и искусни средњошколски професори, аутори уџбеника.

О личности проф. Миле Стојнић заинтересовани су до сада најбољи текст могли да прочитају у форми разговора који је са проф. Милом Стојнић водио Милош Јевтић, и објавио га у познатој књизи *Са домаћим славистима* (Београд, 1996). Међутим, око пажљивог читаоца моћи ће и из богате библиографије проф. Миле Стојнић, објављене у овом њој посвећеном зборнику, да сазна много чињеница о јубилару, и то не само оно што чини њен *curriculum vitae* (украшен низом признања: одликовања, медаље, повеље и др.) него и оно што сведочи о њеној реткој славистичкој вишестраности — од историје руске књижевности различитих периода, руско-српских књижевних веза, теоријских, компаративних и типолошких истраживања, историје руске културе, српске књижевности, лингвокултурологије, наставе језика, уџбеника руског језика и књижевности за различите нивое учења итд. — до историје српског књижевног језика, експерименталне фонетике и психолингвистике и других питања.

Проф. Мила Стојнић не престаје да изненађује својом непресушном креативношћу, чему је најбољи доказ чињеница да је, такође, пре него што се осушила штампарска боја на зборнику *Мили Стојнић у часи* појавила њена нова књига са темама из руске филозофије *Обзорје руске мисли*, стицајем околности већ представљена читаоцима *Зборника Машице српске за славистику* у св. 54—55.

*

Богдан Терзић, *Руско-српске језичке паралеле*. — Београд: Славистичко друштво Србије, 1999, 350 стр. (= Славистичка библиотека, књ. 2)

Књига познатог београдског слависте Богдана Терзића *Руско-српске језичке паралеле* у пуној мери завређује пажњу шире научне и културне јавности из неколико разлога, од којих ће овде бити наведена три најважнија.

Прво, књига *Руско-српске језичке паралеле* значајна је проблемски, дакле по избору научних питања која су у њој размотрена и начину на који су размотрена. Друго, та књига је значајна по томе што иако имплицитно даје врло карактеристичан пресек најчешћих научних интересовања у српској лингвистичкој славистици друге половине овога века. И треће, *Руско-српске језичке паралеле* нуде и увид у једну узорну научну биографију која чини део новије историје српске славистике и која би могла бити подстицајна за млађа славистичка поколења.

Књига *Руско-српске језичке паралеле* проблемски је подељена на пет делова: 1. теоријско-методолошка питања конфронтативне лингвистике; 2. конфронтативна дериватологија, 3. синхронизмска контактологија, 4. историјска контактологија, 5. *Personalia* из угла руско-српских научних веза.

Иако све те делове повезује иста општа тема — руско-српске језичке и лингвистичке везе — сваки од њих представља прилично аутономну целину која би да је засебно објављена имала и самосталну научну вредност.

Богдан Терзић има своје омиљене теме, које су с једне стране биле и остале често у српској лингвистичкој славистици, али у оквиру њих Богдан Терзић има свој угао гледања у своје приоритетно научне проблеме, које други нису обрађивали, или их нису обрађивали на начин сличан његовом.

Тако, пишући о питањима конфронтативне лингвистике, Богдан Терзић посебну пажњу посвећује појмовно-терминолошким питањима те славистичке дисциплине. Пре свега захваљујући Богдану Терзићу у београдској славистици су се усталиле неке терминолошке и концептуалне дистинкције до тада карактеристичне првенствено за

чешку, словачку и пољску славистику, као што је разликовање контрастивне од конфронтативне анализе.

У истој тематској области Богдан Терзић пажљиво разматра иначе прилично заостављено питање могућности комбиновања конфронтативних и дијахронијских истраживања, разматра специфичности Кошутићевог диференцијалног метода, бави се конфронтативном анализом у светлу проблема интерференције у процесу учења руског језика и даје глобалну оцену перспектива конфронтативних славистичких истраживања.

У глави посвећеној конфронтативној дериватологији главни предмет пажње Богдана Терзића је иначе врло развијена категорија *poimen agentis*. Оно што је о тој категорији овде објављено представља својеврсну књигу у књизи, али врло складно уклопљену у ткиво *Руско-српских језичких паралела*. Међутим, и у дериватологији Богдана Терзића привлаче спорна и недовољно расветљена питања, нпр. о суфиксоидалним сложеницама у руском и српском језику, или о деадјективним супстантивима типа *столовая*, *чебуречная* и сл., врло честих у руском језику.

Питања синхронијске контактологије Богдан Терзић активно разматра од почетка свог научног рада и посебно интезивно последњих година, стављајући их увек у оквир проблематике културе усменог и писменог изражавања (о чему је заједно са др Драгом Ђупићем и др Егоном Фекетеом објавио и познату књигу *Слово о језику*). И ту нам Богдан Терзић показује истанчан смисао да региструје проблем, да прикупи релевантну грађу и да га успешно и, што је нарочито важно за нормативистичка питања, приступачно објасни.

У домену дијахронијске контактологије пажња Богдана Терзића усмерена је првенствено на 18. век и почетак 19. века у развоју језика српске књижевности, као и на утицаје руског језика на српски језик тога времена (Ј. Рајић, З. Орфелин, Г. Зелић, Н. Радишчев), а резултати његових истраживања имали су позитиван одјек у оценама тако компетентних научника као што су академици Павле Ивић, Александар Младеновић и многи други.

Желео бих, међутим, посебно да нагласим значај радова Богдана Терзића о појединим руским и српским славистима. Будући да је лично знао такве корифеје славистичке науке као што су А. Белић, Р. Јакобсон, В. В. Виноградов, В. Дорошевски, Б. Унбегаун и многи други, и да је одлично познавао њихов научни опус, Богдан Терзић је могао да остави о њима сведочанства и оцене непоновљиве занимљивости. Она показују танане, али не ретко важне везе између личности, приватног живота и научног дела, и у целини говоре у прилог коришћењу и биографског метода у научној историографији. Та глава књиге *Руско-српске језичке паралеле* чита се колико са интересовањем толико и са жаљењем због свега онога што би Богдан Терзић још могао да саопшти, а што није могло ући у ову књигу.

Руско-српске језичке паралеле су посредно и панорама српске лингвистичке славистике у једном њеном важном делу какав је српска русистика. Будући током протеклих пет деценија зачетник многих за српску славистику важних послова, Богдан Терзић је ненаметљиво усмеравао пажњу каснијих истраживача на одређене области. Главне од њих су представљене саставним деловима књиге *Руско-српске језичке паралеле*. Али српска славистика присутна је у тој књизи још на један начин — посредством Славистичког друштва Србије, које је иницијатор и издавач ове књиге, и којем тај издавачки подухват чини част.

Најзад, иако је та чињеница скромно остављена у другом плану, књига Богдана Терзића *Руско-српске језичке паралеле* јесте и књига о њеном аутору. Богдан Терзић, који од педесетих година израста у једну од најзначајних фигура београдске и српске лингвистичке славистике, у дугом периоду је стуб језичке наставе на катедри за славистику, иницијатор и носилац нових предмета, конфронтативног научног пројекта, многих научних скупова, међународних контаката итд., учитељ и колега који увек има времена да саслуша, поразговара, предложи, посаветује, чија се реч слуша и уважава.

У времену када су по Србији гинули људи, када су гореле куће, завијале сирене, рушили се мостови и праштале бомбе у једном беспримерно неправедном рату, последњем рату у Европи у XX веку, рату најмоћнијег војног савеза који је икада постојао у историји против једне мале земље и на њеном тлу, — упркос свему томе заврша-

вале су се књиге као што је ова. То је гест поштовања прошлости и поуздања у погледу будућности. То је чињеница коју треба честитати и издавачу и самом Богдану Терзићу.

*

Богољуб Станковић, *Лексикографски огледи*. — Главни уредник Петар Буњак.
— Београд: Славистичко друштво Србије, 1999. — 154 стр.
(= Славистичка библиотека, књ. 3)

Ауторским зборником *Лексикографски огледи* заокружене су више од две деценије рада проф. др Богољуба Станковића у области руско-српске двојезичне лексикографије, три деценије његовог научноистраживачког рада у области српске конфронтативне лексикологије и четири деценије наставног рада највећим делом посвећене универзитетској настави руске синтаксе. Дода ли се томе плодан организациони рад проф. Богољуба Станковића на Катедри за славистику и у Славистичком друштву Србије, који је био најинтензивнији током деведесетих година, и чији су највидљивији резултати покретање часописа *Славистика* (1997) и *Славистичке библиотеке* (1999), као и уређивање тог часописа и његове библиотеке, може се с правом закључити да је објављивањем зборника *Лексикографски огледи* на најприкладнији начин обележен вишеструко плодан рад његовог аутора.

Као што је последњих година ушло у обичај у многим срединама, зборник доноси изабране проблемски повезане и редиговане или преведене радове које је аутор раније објавио у различитим публикацијама и који објављени на једном месту олакшавају увид у његову концепцију проблематике којом се дуго бави, штавише и увид у развој те концепције.

Зборник је уоквирен уводним текстом *Уместо предговора: О актуелним питањима лексикографског сучељавања словенских језика* и завршним *Уместо закључка: Перспективе лексикографског сучељавања словенских језика*, за којим следи у оваквим зборницима свакако прикладна и корисна библиографија Богољуба Станковића. Унутар целине оивичене таквим разматрањима најважнијих начелних питања савремене и будуће словенске лексикографије налазе се проблеми као што су двојезични речници и међусловенски билингвизам, конфронтациона анализа и руско-српски речници, конфронтационо проучавање словенских језика и двојезични речници активног типа, конфронтациони приступ синтагмама српског и руског језика са становишта двојезичне лексикографије, повратни глаголи у српско-руским и руско-српским речницима, стилистичке информације у речницима српског и руског језика, проблеми норме српског књижевног језика и двојезична лексикографија, терминологија у општем руско-српском речнику, лексикографско дело И. И. Толстоја, везници, везнички изрази и везничке речи у руско-српским и српско-руским речницима, руски и српски предлози у речницима и настави, предлози у будућем српско-руском школском речнику, школски руско-српски речници (карактеристике и примена у настави). Проблематика за коју се у својим истраживањима најчешће опредељује Богољуб Станковић, а која је најзаступљенија и у зборнику *Лексикографски огледи* показује његове приоритетне области изван лексикографије: синтакса, стилистика, настава језика.

Ако би требало дати најкраћу општу оцену руске лексикографије у српској славистици, она би се морала свести на констатацију да и поред остварених резултата, њој тек треба да предстоје плоднији и разноврснији резултати. Многих типова српско-руских и руско-српских речника још увек нема (поготову у поређењу са другим словенским срединама), у српској славистици сразмерно је мало и монографских радова, докторских дисертација, магистарских радова, научних чланака, тематских научних скупова и зборника из те области, најзад мало је истраживача усмерених ка руско-српској или српско-руској лексикографији, а поготову је мало таквих којима је то примарна или једна од главних области истраживања. У тој ситуацији допринос проф. др Богољуба Станковића је посебно уочљив. Иза њега је и неколико руско-српских речника различитог обима и намене, који се данас убрајају у најбоље што у тој области имамо, низ радова из руске и српске конфронтативне лексикологије и двојезичне

лексикографије, и, најзад, зборник изабраних радова из те области. Времена и поколења која долазе доносе, како се увек с разлогом надамо, још веће резултате, али у времену садашњем, у области на коју се *Лексикографски огледи* односе, лексикографски рад Богољуба Станковића чине сразмерно значајан део не само његовог укупног научног рада него и руско-српске лексикографије у савременој српској славистици уопште. То је разлог више да се објављивање *Лексикографских огледа* поздрави, а књига препоручи њеним будућим читаоцима.

Предраг Пијер

*

Петар Буњак, *Преглед пољско-српских књижевних веза* (до II светског рата).
— Београд: Славистичко друштво Србије, 1999, 182 стр.
(= Славистичка библиотека, књ. 4)

Иако је обичније да се оцена рецензиране књиге ставља на крај рецензије, верујем да неће бити погрешно ако се овде да на њеном почетку у жељи да се одмах истакне оно што је у овој рецензији најважније. Књига доц. др Петра Буњака *Преглед пољско-српских књижевних веза (до II светског рата)* биће драгоцене не само српским полонистима и пољским југославистима, него и свим славистима, посебно српским, и то не само као богат извор поузданих информација о ономе што чини предмет те књиге него и као узор како такве књиге треба писати: обиље важних података брижљиво пробраних према степену научне релевантности из богате грађе коју је аутор прикупио и обрадио, оригинална и функционално оправдана структура књиге, добро систематизована фактографија изложена лепим језиком, а изнад свега зналачка оцена изнетих чињеница која сваку појаву ставља на право место.

Књига је подељена на *Преглед пољско-српских књижевних веза (до 2. светског рата)*, који обухвата, прво, хронолошки преглед тих веза према главним историјским периодима, и, друго, њихов персонални преглед према најзаслужнијим нашим културним и научним посленицима који су те везе изграђивали; и на библиографију *Преводи из пољске књижевности*. Први део је опремљен Индексом имена, а други Регистром аутора и Регистром преводилаца.

Да ли би рецензент могао очекивати још нешто од овакве књиге, чега у њој нема? Инсистирање на томе било би свакако сувишно, ако не и ситничаво, али пошто знамо да нема те добре књиге која не би могла бити боља, и да понеки читалац узме књигу у руке са очекивањима која су можда мало друкчија од преовлађујућих, усудио бих се да о томе изнесем следећу напомену, која, уколико је уопште довољно умесна, можда може бити од користи у неком будућем сличном послу.

Јасно је да је сагледавање пољско-српских књижевних веза из српског угла по природи ствари друкчије него када се гледа из пољског или неког другог угла (не само зато што су пољска књижевност код Срба и српска код Пољака две различите ствари него и зато што и оцена појединих појава у оба случаја нема и не може имати исту перцепцију без обзира на то ко ту оцену даје). То није ништа посебно ново, а Петар Буњак је дао сасвим умесну ограду да се његов рад односи првенствено на пољску књижевност и културу код Срба.

Међутим, слика о историји књижевних и културних односа између Пољака и Срба (звали се они пољско-српски или српско-пољски) биће адекватно избалансирана и релативно целовита тек када читалац стекне приближно једнак увид у обе стране те релације. Јасно је да то не може увек бити остварено у корицама исте књиге, али, начелно говорећи, понекад није немогућно околностима изнуђено одсуство „друге половине приче” делимично компензовати сажетим дигресијама, паралелама и сл., као и упућивањем на одговарајућу најрелевантнију литературу. Није неважно знати да ли је културна размена одређене националне културе са другом била са „суфицитом” или са „дефицитом”, а поготову је корисно што боље објаснити узроке једног или другог стања. То је посебно важно због мање обавештених читалаца (посебно студената) који

joш немају довољно знања из европске културне и националне историје нити довољно развијену способност критичког читања.

У радовима ове врсте посебно је деликатна аксиолошка димензија, а оцене утврђених чињеница утолико је теже дати уколико је обим књиге ужи а профил читалаца шири. Додатни проблем је што многе чињенице из историје књижевних и културних веза имају политичку позадину па би њихова оцена захтевала не само посебан простор него и посебну врсту и методологију истраживања. Прихватајући са разумевањем што у књизи Петра Буњака нема таквих оцена онолико колико би овај или неки други читалац можда желео, сматрам да неће бити сувишно да се, вероватно не први пут, истакне проблем као такав у овој врсти литературе. Да ли културна прожимања имају обавезно позитиван предзнак (како се обично прећутно прихвата) или у неким случајевима и конкретним појавним облицима могу добити и друкчију оцену, у којој су мери независна у односу на актуелна политичка збивања, а у којој мери су њима условљена или изазвана, у којој мери су можда и планирана као део шире политичке стратегије — све су то питања на која би у оквирима конкретних могућности требало покушавати дати одговор. Априорно прихватање свих спољашњих културних утицаја као позитивних, те стварање и ширење мишљења да је то једино исправно и прогресивно гледиште може бити супротно интересима националне културе. Таква примедба се књизи Петра Буњака свакако не може упутити, али остаје извештан жал што због нужно ограниченог обима у њој није било више места за историјска и политичка објашњења одређених књижевних и пратећих појава, нпр. шира политичка позадина врло разуђене дипломатско-књижевно-обавештајне агентуре Адама Чарториског у Србији и на Балкану (у чијој су мрежи били и неки српски књижевници), те последице њеног деловања на политичку и културну историју Србије (јавно мњење, политички програми, утицај на доношење политичких одлука важнијих кругова и појединаца итд.).

Књигу доц. др Петра Буњака морао би да има и да проучи не само сваки српски полониста или пољски србиста него и сваки слависта који се на било који начин баве српском културном историјом у оквирима историје других европских култура, и то не само због онога што се у тој књизи констатује и доказује него и због размишљања на која та књига побуђује, а то би и само по себи било довољно да књигу препоручи за читање када књигу Петра Буњака *Преглед пољско-српских књижевних веза (до II светског рата)* не би препоручивали и други њени наведени високи квалитети.

Предраг Пијер

В. П. Гудков, *Славистика. Србистика. Сборник статей.* — Москва: Издательство Московского университета, 1999. — 206 стр.

Радовима московског слависте В. П. Гудкова, стручњака за историју српског књижевног језика, за савремени српски и хрватски језик, историју словенске филологије и друге области славистике, познатом и цењеном, посебно у српској научној средини, са којом је В. П. Гудков највише сарађивао, додата је 1999. године и књига његових изабраних чланака.

Посвета *Свејлој усјомени на академика Павла Ивића*, будући пре свега израз ауторовог пијетета према недавно почившем великом српском лингвисти и слависти, такође сведочи о ауторовом односу према српској култури и филологији, чему је В. П. Гудков посветио већи део својих радова.

Књига *Славистика. Србистика.* састављена је тако да добро одражава скоро све главне правце научних истраживања В. П. Гудкова (историја славистике и словенске филологије, историја српског књижевног језика, новија диференцирања књижевних језика Срба и Хрвата, универзитетска настава славистичких дисциплина). Уже посматрано, књига је подељена на шест тематских целина, које нису насловљене, а чије су проблемске области: 1. Одабрана питања из историје словенске филологије, 2. Допринос руских филолога проучавању историје српског књижевног језика, 3. Филолошки рад Вука Караџића, посебно у светлу истраживања руских филолога, 4. Научно дело Александра Белића у светлу Белићевих односа са руском славистиком, 5. Универзи-

тетска настава славистичких дисциплина, посебно српскохрватског језика. Шести део књиге садржи научну библиографију В. П. Гудкова.

Књиге зборничког типа, као што је познато, теже је приказивати него монографије јер би осврт на сваки рад у зборнику тражио доста простора, а селективан приступ подразумева извесну неправду према радовима којима неће бити посвећена довољна пажња.

Стављајући овде у први план оно што у књизи заузима централно место, осврнућу се посебно на главу посвећену филолошком делу Вука Караџића (стр. 85—125). У њој В. П. Гудков даје концизну, глобалну слику и целине Вуковог дела (стр. 85—93), и, што је српском читаоцу често мање познато, контаката и сарадње Вука Караџића са славистима Московског универзитета (стр. 93—107), као и занимљиве фрагменте из историје словенске филологије у којима се осветљавају гледишта познатих руских и словенских слави (В. В. Макушева, А. Н. Пипина, Ј. Бодуена де Куртенеа и других) о филолошком раду Вука Караџића, насловљене „Фрагменты караджичианы” (српском уху, мора се признати, израз *караџичиана* може звучати мало необично). Иако се у тим „фрагментима” по правилу износе похвалне оцене различитих страна Вуковог дела, којима се и сам В. П. Гудков недвосмислено прикључује, не мању пажњу заслужује навођење неких уздржаних па и критичких оцена појединих Вукових филолошких решења која су дали руски слависти. Поред познате оцене П. Кулаковског да је Вукова књижевнोजезичка реформа била „слишком спешна”, В. П. Гудков (додуше, неблагонаклоно) наводи и негативну оцену словенофила о Вуковој реформи (посебно с обзиром на Вуков став према јату, јоти, лигатурама са меким знаком и сл.), оцену Ј. Бодуена де Куртенеа да је фонетско писање једнострано (иако је у целини Бодуен де Куртене високо оценио Вукову реформу графије и ортографије), наводи Јагићево мишљење да би Вукова реформа књижевног језика и графије била остварљива и без толиког инсистирања на фонетском правопису, као и сличну оцену Вуку иначе врло склоног А. Н. Пипина да ради очувања књижевнोजезичког континуитета историјски правопис не би представљао велики недостатак итд. В. П. Гудков указује укратко на сазвучност таквих критичких нота са неким савременим гласовима у српској култури као и са његовим истраживањима о присутној тенденцији постепених али сталних одступања од фонетског принципа у корист морфолошког принципа у савременом српском правопису.

Иако у књизи В. П. Гудкова ови критички погледи на Вуков филолошки рад узимају врло мало места и нису апсолутно непознати у науци, завређује пажњу напор аутора да проблем испита са свих релевантних страна. Чињеница је да је Вук громада у српској култури, али је чињеница и то да је инерција писања о Вуку искључиво или готово искључиво у похвалним речима све до неумерених хвалоспева превише оставила у сенци евентуалне спорне стране Вуковог филолошког рада. На пример, ако се велики пројекат стварања заједничког књижевног језика Срба и Хрвата (који је Вук најексплицитније подржао на Бечком књижевном договору 1850. године) показао, гледано из данашње перспективе, најблаже речено као пројекат који тражи да буде темељно и свестрано превреднован, онда ће то морати да значи и превредновање једног значајног дела Вуковог филолошког рада, што се разуме се мора урадити аргументовано и објективно, али и без оптерећења да би то могло да значи умањивање значаја великога Вука. Неће ни овде бити сувишно рећи, иако није ново, да је етаблирање мишљења о изузетности Вукове књижевнोजезичке реформе чији је исход требало да буде заједнички књижевни језик Срба и Хрвата, имало (из донекле различитих разлога) не малу, и не баш скривену, политичку подршку и у Аустроугарској, и у првој и у другој Југославији.

Стална тежња В. П. Гудкова да проблеме о којима пише сагледа са свих битних страна испољава се и у његовој критици повремено једностраних оцена (са политичким конотацијама) чак и из пера врло цењених истраживача. Тако, на пример, В. П. Гудков с разлогом сматра неоснованом оцену Миодрага Поповића, који је у поменути резервама неких слависта према Вуковом фонетском правопису видео хегемонистичке тежње руског самодржавља (*Юша*, 1981, стр. 119—121), или види као једнострану категорично негативну оцену Лазара Чурчића о увођењу рускокрквенословенског језика у српске цркве као последици врло успешне руске пропаганде, чиме су Руси ус-

порили стварање нове српске књижевности јер су писци морали да уче језик који им је био непознат (*Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, 3, 1971, стр. 421).

Слависти који знају В. П. Гудкова и као аутора тридесетак запажених радова о различитим граматичким питањима савременог српскохрватског, односно српског језика, вероватно би пожелели да су у књизи били заступљени и ти његови радови, иако би они могли да чине и посебан тематски зборник, који ће се можда једног дана, надајмо се, и појавити.

Књига *Славистика. Сербистика*. добро промишљеном структуром и добрим избором радова, а пре свега њиховим квалитетом, чије су главне одлике тачност уочавања необрађених или недовољно истражених питања и убедљивост аргументације засноване на чврстим научним чињеницама, брзо ће стећи трајно место у славистичкој литератури. Дајући у пробраном облику увид у више од четири деценије преданог научног рада В. П. Гудкова, књига *Славистика. Сербистика*. биће за дуго извор на који ће се позивати слависти који се буду бавили питањима о којима се у том зборнику расправља.

Предраг Пијер

Зборник радова у част проф. Ивана Лекова *Обичност и многообразије на славјанските езици*, Софија, Академично славистично дружество, 1997, 348 стр.

Академско славистичко друштво у Софији издало је 1997. године зборник радова у част професора Ивана Лекова (1924—1978), дојена бугарске лингвистике, професора на катедри за славистику Софијског универзитета и значајног теоретичара на пољу словенске лингвистике. Већина радова у овом зборнику представљена је на скупу *Софијски славистични читања* одржаном 1994. године и посвећеном деведесетогодишњици рођења проф. Лекова¹. Зборник су уредиле Лили Лашкова (главни уредник), Искра Ликоманова, Јорданка Трифонова и Мариета Цветкова.

Први блок текстова посвећен је сећањима ученика и колега на проф. Лекова и његовим достигнућима у научном раду; поред личних сећања, аутори говоре о његовим интересовањима, раду, великим заслугама за развој славистике у Софији и успостављање веза са другим славистичким центрима. Како истиче Тодор Бојациев (*Иван Леков — създател на българската фонологија*), проф. Леков је творац бугарске фонологије, аутор низа студија из ове области, као и изузетно значајан теоретичар на пољу словенске творбе речи, о чему у свом реферату говори Јулија Балтова (*Професор Иван Леков и проблемите на съвременото словообразуване*). Године 1958. излази из штампе студија проф. Лекова „Словообразователни склоности на славјанските езици”, „први и до сада једини у славистичкој литератури компаративно-контрастивни опис творбе речи у свим словенским језицима” (стр. 49).

Оно што пада у очи већ при површном прегледу овог зборника јесте пре свега ширина питања којима се аутори баве у својим радовима и разноврсност приступа које примењују. У зборнику су заступљени аутори из већине значајних славистичких центара. У највећем броју радова језички проблеми посматрају се на конфронтативном плану.

Прегледности ради, бројне радове приказујемо овде груписане у неколико тематских целина. Ову поделу треба схватити условно, пошто многи аутори у својим прилозима користе више методолошких приступа, или, са друге стране, тематика којом се баве припада различитим областима језичких истраживања.

Већини аутора који су заступљени у овом зборнику као инспирација или полазиште за радове послужили су управо проблеми којима се бавио и сам проф. Леков. Тако се проблематиком морфологије и творбе речи, што је представљало једну од његових основних научних преокупација, има за предмет значајан број радова у зборнику.

¹ Ова годишњица обележена је и у нашој славистичкој средини: у *Јужнословенском филологу* LI (Београд 1995, стр. 369—379) објављен је прилог Лили Лашкове *Иван Леков (1904—1978) — едно голямо име в славистиката*.

ку; питања творбе разматрају се на општесловенском плану (М. Москов (Софија): *Славянски префиксни и безпрефиксни думи*), на компаративном плану (М. Киршова (Москва): *Један њворбени тип девербаива у савременом српском језику (у поређењу са руским)*), Л. Селимски (Велико Трново): *Образување на назвања на дејствија в българскиј език и полскиј език. Некатегоријални назвања*; В. Кјовлиева-Мишайкова (Софија): *Морфологична адаптација на заемки от меѓународната културна лексика в българскиј и словашки език*), или у појединим словенским језицима, као што је случај у раду Б. Горића (Београд), који се бави деривацијом именица у разговорном српском језику (*O derivaciji imenica u razgovornom jeziku*).

Питања граматичке структуре словенских језика разматрају се у следећим радовима: Р. Ницолова (Софија): *Един случај на влијание на фонетичниј фактор върху българската граматика*; А. Бондарко (Санкт Петербург): *O категорији временной последователности*; Т. Шамрай (Софија), *Членување и концептуализација*; категорија неопређености у бугарском и чешком језику предмет је рада Л. Ухлићове из Прага (*O kategoriji neurčenosti v bulharštine a v češtine*); М. Korytkowska (Варшава), *Imperceptywność a problem ekwiwalencji tekstów bułgarskich i polskich*; К. Г. Вълчева-Тихова (Софија): *За някои корелации на моторните глаголи в сърбохрватскиј език*; V. Koseska-Toszewa (Варшава): *O gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej. Modalność, t. 6*; Л. Лашкова (Софија) у раду *Основни балкански трансформации на славянските граматични модели и средства в български език* разматра „реорганизације граматичке структуре, условјене квалитативним и квантитативним изменама у условима балканске језичке средине”, при чему „балканизација” не означава искључиво аналитизам, а узети су у обзир не само чисто балкански модели, већ и реорганизације изворно словенског материјала у балканској језичкој средини (стр. 128); Т. Дункова (Софија) говори о разликама у структури два блиска и међусобно разумљива језика — бугарском и српскохрватском (*За някои различия между два близкородствени езици*).

Фонетски ниво језичке структуре разматра се у неколико радова: М. Цветкова (Софија): *За запълнените хезитационни паузи в разговорната реч български език в сьпоставка с други славянски езици*; И. Дуриданов (Софија): *От фонетика към фонологија и морфонологија в българското езикознание*; И. Гугуланова (Софија): *Потенцијалните фонеме във фонологичната система на сьвремения български език*.

Значајан број радова посвећен је синтакси словенских језика. Синтаксом глагола баве се аутори: Р. Бенакио (Падова): *Употребување глаголног вида в императиве в славянских језицима*; X. Пантелеева (Софија) *Бъдеще в миналото — т. нар. кондиционал от балкански тип*; С. Дики (Блумингтон): *Перфективно сегашно време и итеративности в славянските езици*, док су следећи радови посвећени синтакси реченице и употреби, статусу и значењу појединих делова реченичне структуре: М. Ивић (Београд) *O испуштању облика се у српским рејликативним реченицама*; Ј. Пенчев (Софија): *Статусът на съюз да от гледище на неправилна кондензација*; О. Müllerova (Праг): *Významy českého slova по v mluvených textech*; К. Викторова (Софија) са функционалног аспекта посматра удвајање заменица у словенским језицима (*Конструкцијата с местоименно удвојаване като комуникативен акт*). Синтакса падежних и осталих граматичких облика разматра се у радовима: П. Костадинова (Софија): *Семантични основания при субкатегоризацијата на рода*; Д. Станишева (Софија) *Лексикалниј фактор в механизма на падежните изменения в българскиј език*.

Семантика, лексикологија, фразологија предмет су следећих радова у овом зборнику: Е. Пернишка (Софија): *Българо-словашки семантични конфронтации*; Г. Јаворская (Кијев): *O некоторых способах обнаружения типологического сходства в лексико-семантических системах*; М. Стаменов (Софија): *Опит за бинарен модел на значението на устойчивите фразеологични съчетания*; М. Виларова (Софија): *Аспекти при анализа на производните локативни назвања в славянските езици*; Л. Раздобудько (Нови Сад): *Семантика и прагматика существителных*, М. Лакова (Софија): *Отношения на включиване в системата на семантичните категории*; М. Кърпачева (Софија) бави се семантичким односима лексема *palec—палац, рано—рано и сток—смок* у полском и бугарском језику („Обратно връзка” при един вид полско-българска апроксимација); у раду *Лексикални идиоми?* Стилиян Стойчев (Софија) разматра оне лексеми које по свом

значењу представљају аналоге фразеолошким јединицама, посматрајући их као „синтагме састављене од морфема” (стр. 260).

Проблемима језичке политике и савремене ситуације у словенским језицима посвећено је доста пажње. Разматра се језичка ситуација на кашупском и словачком терену (Н. Ropowska-Taborska (Варшава): *Współczesna sytuacja językowa na Kaszubach*; С. Ондрајевич (Братислава): *Към характеристиката на езиковата ситуация в Словакия. Опозицията Братислава — средна Словакия*); Х. Гладкова (Праг) у раду *Някои бележки във връзка със статута на разговорната разновидност в чешкия и българския език* покушава да одговори на питање какве су разлике у разговорној и књижевној норми у чешком и бугарском језику; J. Staszewski, „Slawizacja” i „deslawizacja” jako rezultaty świadomego oddziaływania na język (polityki językowej); С. Величкова (Софија) бави се фонетском терминологијом у лингвистичкој литератури, налазећи узроке за неке појаве и процес (нарочито у македонском језику) пре свега у језичкој политици (*За някои особености на южнославянската лингвистична терминологија*).

Језиком писаца баве се аутори: Б. Човић (Београд): *Философская словесноэстетическая концепция истории в творчестве А. Н. Толстого и М. Црнянского*; S. Savić (Нови Сад): *Nove reči i poeziji Motčila Nastasijevića*.

Проблеме језичких контаката разматрају аутори: R. Michalik (Пловдив): *Bułgarskie nazwy własne w polskim systemie fleksyjnym*; С. Вукомановић (Београд): *Neki strani, posebno ruski, jezički uticaji na glasovnu strukturu i značenje reči i srpsko-hrvatskom jeziku*. Са психолингвистичког аспекта проблем језичке интерференције разматра С. Димитрова (Софија), у раду *Психолингвистични карактеристики на интерференцијата междy близкородствени езици в детската реч*.

Последњи део зборника „Обшност и многообразие на славянските езици” заузимају дијахронички оријентисани радови, у којима се разматрају теме из области историје језика, етимологије, ономастике, етнолингвистике. А. Шево (Нови Сад) у раду *Проблеми еквивалентности руских и сербохрватских терминав селскохознајственной механизацији* са етимолошког аспекта разматра грађење термина везаних за пољопривредну механизацију; Ђ. Дума (Варшава): *Метатеза на ликвидните групи *ТАРТ, *ТЕРТ, *ТАЛТ, *ТЕЛТ и фонетични явления, свързани със синлабификација/десинлабификација на сонантите Р, Л в някои славянски езици*; А. Младеновић (Београд): *Погледи неких сѣтарих ѣисара на заједничѣиво и разлике међу редакцијата сѣтарословенског језика*; П. Кирај (Будимпешта): *Славјано-србски превод на житието на св.св. Кирил и Методий, написано на грчки от охридския архиепископ Теофилакт (Будин, 1823)*; В. Милева (Софија): *Обшославянска лексика в новобългарските дамаскини, невляюла в свърременния български книжовен език*; С. Темчин (Вилнус): *Реликты трехъясовой глаголической орфографии в Саввиной книге*; А. Šivic-Dular (Љубљана): *Psł. koren *kъl- in sln. skeleti „bleissen, brennen”*; Г. Риков (Софија): *Праслав. *lātiti, *lātāti*; Љ. Димитрова-Тодорова (Софија): *Българският топоним Дронца и неговите славянски съответствия*; G. Vuković, Lj. Nedeljkov (Нови Сад): *Iz srpske patronimije*; М. Кирилова Китанова (Софија): *Обшеславянски названия за някои обреди (елементи, главни действащи) лица*; J. Русек (Краков): *Названия за градинар в славянските езици с оглед на българския език*; Л. Илиева (Благоевград) у раду *Прасловянското *kālīnā као термин за родство* разматра, поред осталих вредности у фолклорним текстовима, специфично бугарску употребу ове лексеме у значењу „најстарија заова у односу на снаху”.

Зборник „Обшност и многообразие на славянските езици”, осим што даје слику целокупног научног рада проф. Ивана Лекова, представља, што се и из прегледа у њему објављених радова може видети, репрезентативан узорак најактуелнијих проблема у словенској лингвистици разматраних са разноврсних аспеката. Радови сакупљени између корица овог зборника на најбољи начин предочавају компактност и целовитост словенског језичког простора с једне, и велику разноврсност језичких појава, модела, и праваца развоја које се у том јединственом простору јављају, с друге стране. И уреднички тим зборника је избором наслова речито указао на ово јединство различитости.

Тања Пејровић

ОЧЕРКИ ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ СЛАВЯН,
Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики,
Издательство „ИНДРИК”, Москва 1996, 463 стр.

На основу одлуке Генералне конференције УНЕСКО-а 1970. год. Међународна асоцијација за изучавање и афирмацију словенских култура наручила је од руских научника књигу посвећену културној историји Словена од најстаријих времена до 13. века. То је, како се планира, први том серије књига посвећених култури словенских народа.

Овај, први том серије је сачинио редакциони колегијум: В. К. Волков, В. Петрухин, А. И. Рогов, С. М. Толстој, Б. Н. Флорја сабравши у једну свеску 27 огледа руских научника о културној историји Словена. Књига се састоји од два дела: у првом делу су огледи који се односе на најстарији период словенске историје, а у другом они који се односе на културу Словена у раном средњем веку. Први део књиге се даље рашчлањава на четири, а други на седам одељака. Неки аутори су у књизи заступљени са више огледа, а највише Б. Н. Флорја — са шест.

У првом делу књиге В. В. Седов пише о настанку Словена, њиховој прапостојбини и расељавању у периоду од 3. до 7. века нове ере, А. Ф. Журављов о томе шта се може сазнати о материјалној култури Словена на основу прасловенске лексике, а Н. И. Толстој, В. Н. Топоров и Ј. Ј. Левкијевска о религији и митологији старих Словена. В. Н. Виноградова и Н. И. Толстој такође пишу о словенском фолклору и традицији усменог народног стваралаштва.

Књига почиње огледом Седова о материјалној култури древних Словена, њиховим односима са другим етничким групама и, најзад о њиховом расељавању на исток, запад и југ у периоду од 3. до 7. века нове ере.

Археолошки налази помажу да се одређене културе древних Европљана лоцирају у времену и простору, али често нису довољни да се оне идентификују у погледу етничке припадности. Настанак Словена Седов везује за продор скитских племена са југа и носилаца поморске културе са севера око 500. год. пре нове ере у област лужичке културе која је захватала област басена река Висле и Одре. У области мешања ових култура постепено нестаје обичај колективног сахрањивања, које је било својствено носиоцима поморске културе, а увећава се број појединачних сахрањивања што је одлика лужичке културе. Постепено се шири обичај сахрањивања под глиненом звонастом посудом, а то је одлика нове културе звонастих гробова. Седов тврди да постоје сви разлози да се становништво културе звонастих гробова сматра ранословенским.

Културу звонастих гробова Седов смешта у период 400—100. год. пре нове ере. Претпоставку да је то време у коме се формира словенски етнички супстрат Седов поткрепљује и мишљењем Ф. П. Филина да управо у тај период пада прва етапа успостављања и развоја прасловенског језика.

У римско време културно јединство Словена је било нарушено. Седов разликује пшеворску, зарубињску, кијевску и черњаховску културу. У време раног Средњевековља Словени не наступају као монолитни културни масив, а несумњиво постоје међу њима и дијалекатске разлике.

У другом одељку А. Ф. Журављов настоји да реконструише материјалну културу древних Словена на основу њиховог прајезика. Та реконструкција увек мање или више непотпуна и приближна, мада су славити — историчари културе, сматра аутор, у бољем положају него историчари неких других етничких група јер је прасловенска лексика у великом обиму реконструисана (стр. 116).

Аутор настоји да на основу прасловенске лексике реконструише начин живота, привређивање и обичаје древних Словена. Тако речи **седло* 'насеље', **sedliti se* 'селити се', **sosedь* 'сусед' упућују на то да су древни Словени већ живели седелачким животом. На сличан начин се изводе одређени закључци не само о начину живота древних Словена, него и о њиховој производној делатности, обрађивању земље, оруђима, о биљкама које су гајили. Етимолошке везе са германским и келтским терминима указују на старину одређене делатности, а самосвојност термина на вероватан каснији развој. Тако је ковачка терминологија Словена самосвојна (**kuti/*kovati*) (стр. 137).

У трећем одељку Н. И. Толстој настоји да реконструише религију древних Словена на основу доступних података. „Скоро потпуно одсуство сведочанстава о словенској религији до 6. века и мали број њих који се односи на период од 6. до 11. века принуђава научнике да реконструишу древну словенску религију користећи савремени материјал (записи 19. и 20. века) и примењујући упоредно-историјски метод, слично као у лингвистици.” (стр. 145). Реконструкција ове врсте је веома сложен задатак јер се мора узети у обзир не само утицај хришћанских веровања, него и могуће уношење фрагмената „треће културе” или могућност општих или локалних иновација (стр. 148). Аутор у највећем делу чланка описује „народне религије” тј. обичаје, веровања и обреде словенских народа за које се зна из писаних извора. Претпоставља се да су веровања и обичаји древних Словена били аналогни народној религији постојећих словенских народа, али се услед велике разноликости не види да ли је и колико уопште могућа примена компаративно-историјског метода.

В. Н. Топоров настоји да реконструише хијерархију богова у религији древних Словена на основу археолошких података, средњовековних писаних извора, народне књижевности и фолклора, али примећује да дефицит података не дозвољава да се са сигурношћу суди о хијерархији и вези појединих божанстава. Са доста сигурности се може говорити о првенству Перуна, његовој вези са Волосом, вези Перуна и Свентовида са војним функцијама, Триглава са магијско-правним, а Волоса са производним функцијама (стр. 164). Словенска племена су се, по свему судећи, доста разликовала у примату који су давала појединим боговима и како су схватала њихове међусобне везе.

Ј. Ј. Левкијевска пише о нижој митологији Словена, али утврђује да, чак и у најранијем периоду, Словени нису имали јединствену митологију, мада је постојало некакво њено језгро. Развитак словенске митологије није био завршен у моменту примања хришћанства, па у њој није ни била изграђена јасна хијерархија митолошких личности. Ову чињеницу ауторка објашњава не толико еволуционим процесима, већ у првом реду дијалекатским разликама које су од почетка присутне. Као резултат ових дијалекатских разлика постоје у словенској народној култури посебне, архаично етнокултурне области: балканско-карпатске, пољеске, северноруске и још неке друге (стр. 176).

Четврти одељак првога дела књиге испуњава рад Виноградова и Толстоја о најстаријим својствима словенске народне традиције. Реконструкција словенске народне традиције често води само могућим и вероватним претпоставкама, а у неким случајевима се мора допустити да нема довољно елемената за претпоставку о постојању јединственог система. Тако нпр. епска поезија се превасходно јавља код Руса, Срба и Бугара, што наводи на закључак о њеном аутономном и локалном развоју. Реконструкција прасловенског епоса се чини, дакле, проблематична и нереална. Овај закључак аутори правдају и запажањем да је епос „аристократски жанр” чији су носиоци били посебно обдарени појединци, а не сви носиоци народне традиције (стр. 205). Аутори ипак запажају да су заједништво мотива, поетских средстава и остаци древне митологије елементи који могу донекле да доведу у сумњу претходни закључак.

Покрштавање словенског становништва је разорило првобитну митолошку слику света, али су неки елементи митологије показали знатну отпорност и очитују се у причама, изрекама, бајањима и различитим обредима, посебно онима што су везани за народни календар и измену годишњих доба. Могуће је да су то они елементи фолклора који чине најстарији слој народне традиције и имају прасловенски карактер.

Други део књиге је посвећен култури Словена у периоду раног Средњег века и дели се на седам одељака. Одабрани аутори пишу о материјалној култури Словена, о формирању држава, примању хришћанства и преводној књижевности, настанку писмености и уметности, о формирању словенских народа и њиховом етничком самознању, о диференцијацији и интеграцији словенских народа у периоду раног Средње-вековља. Последњи, седми одељак другог дела књиге описује нове појаве у култури словенских народа у 13. веку.

У првом одељку другог дела књиге В. В. Седов пружа комплексан преглед друштвеног и привредног развоја становништва словенског порекла у периоду од 7. до 13. века. На основу одабраног материјала Седов пружа комплексну слику развоја занатства, трговине, грађевинарства, обраде метала, дрвета и стакла, земљорадње, сточар-

ства на широком простору од Балтика и Скандинавије до Пелопонеза, који су Словени населили у периоду великих сеоба.

Седов посебно истиче да су Јужни Словени имали ту предност да су многа знања, вештине и тековине Антике примили директно од Византинаца, док су други Словени добрим делом били упућени на постепен и мукотрпан самосталан развој.

У другом одељку Б. Н. Флорја пише о формирању држава и развоју политичке мисли код словенских народа. Епоха раног Средњег века је у словенском свету време великих друштвених промена — преласка из самоуправно родовске заједнице у класно друштво и формирање првих словенских држава. Аутор посебно анализира како се формирала институција наследне кнежевске власти. У времену које претходи пријему хришћанства ова власт је оправдана легендама о њеном Божанском пореклу. После пријема хришћанства акт крунисања задовољава исту потребу за обожавањем јер владоца представља као изабраника новог, хришћанског бога.

Аутор примећује да је потреба за успостављањем неке ближе везе са новим богом довела у словенском свету до појаве „светих заштитника“. Особеност култа светих заштитника на словенском тлу је у томе што су свети заштитници постајали превасходно чланови локалних кнежевских династија (стр. 265). Најранији пример те врсте је канонизација крститеља Бугара Бориса — Михајла, а култ Стевана Немање и његовог сина Саве на српском тлу је каснији пример исте појаве.

Стварање државне организације је у словенском свету водило преко превласти „дружине“ која је била главна потпора кнежевске власти. У тим условима хришћанство преузима регулативну функцију преносећи етичке норме хришћанске вере и ширећи представу о владоцу као праведном и добром оцу. Словенски кнез престаје, дакле, да буде само вођа дружине који се првенствено брине само за њену добробит, већ постаје владалац чија је дужност брига о свим његовим поданицима. У житијима „светих заштитника“ налазимо књижевну пропаганду тога идеала: свети владоци нису само храбри заштитници народа од непријатељских напада, већ и праведне судије и милостиви господари који штите сироте и убоге поданике од неправде (стр. 266). Ово спајање хришћанског идеала са локалном традицијом је детаљно приказано у хроникама и летописима који се јављају почетком 12. века истовремено у неколико словенских земаља. Писци тих хроника су тежили да учврсте историјско памћење друштва и нагласе потребу очувања државног јединства насупротив појавама цепања и раздора које је доносио развој феудализма.

У трећем одељку Б. Н. Флорја пише о примању хришћанства и последицама које је тај епохални догађај имао за каснији историјски развој словенских народа, а С. А. Иванов и А. А. Турилов о преводној књижевности у Јужних и Источних Словена.

У 8. веку, са развојем државне организације и нових, сложенијих друштвених односа, јављају се нове духовне потребе које нису могле да буду задовољене старим, традиционалним представама о томе како свет и људско друштво функционишу. Истовремено се повећава заинтересованост владајућих кругова у словенским земљама за ширење контаката са суседним хришћанским државама, и усвајање тековина материјалне и духовне културе хришћанског света (стр. 273). Крајем 8. века прва хришћанство прима Карантанска кнежевина, 30-тих година 9. века Велика Моравска, а 60-тих Бугарско царство. У првој половини 9. века Хрватска прима хришћанство од Каролинга, а српске кнежевине у другој половини 9. века од Византије. Тако су словенске земље примале културне традиције из разних центара хришћанског света, који су се у 9. веку већ знатно разликовали међу собом. Ова чињеница је имала далекосежне последице. „Како првобитни избор готово нигде није накнадно измењен, владајући кругови су одлуком о примању хришћанства за дуго време у будућности одредили културну оријентацију своје земље и њено место у хришћанском свету“ (стр. 274). Крајем 9. скоро све словенске земље које су се граничиле са хришћанским светом примале су хришћанство, а одатле се оно ширило и у преостале словенске земље.

Пријем хришћанства је олакшавао увођење новог друштвеног поретка, али је најважнији резултат тог епохалног догађаја ипак чињеница да је словенским земљама тим чином отворен пут за усвајање многовековне културе традиције хришћанског света. Словенске земље су из тога наслеђа узимале оно што је одговарало њиховим потребама, и што су могле да прихвате на достигнутом степену развоја. Аутор примећује

да су само словенске земље које су ушле у византијски културни круг добиле могућност да у раном средњем веку развијају писменост на сопственом језику и преводе на тај језик текстове хришћанске културне традиције (стр. 276).

С. А. Иванов и А. А. Турилов детаљно приказују развој преводне књижевности у Јужних и Источних Словена која је чинила основу за формирање и развој посебних књижевности у словенским земљама. У словенским земљама су настојали да преведу пре свега основни корпус хришћанских дела јер је то било нужно ради утврђивања нове религије, а одбацивали су и игнорисали онај део античке традиције који је на било који начин носио печат многобоштва.

Четврти одељак друге књиге Б. Н. Флорја отвара чланком о настајању словенске писмености и условима њеног каснијег развоја. Након периода сеобе народа развијају се нови друштвени односи и формирају прве словенске државе, а оне нису могле да функционишу без примене писма. У прво време у словенским државама су користили латинско или грчко писмо, али су писма ових језика била неподесна јер нису одговарала фонетским особинама словенских језика. Флорја описује делатност Ђирила и Методија и њихових ученика у стварању првог словенског писма и борбу коју су они водили за афирмацију словенске писмености против непријатељски расположених немачких свештеника. Ову борбу су наставили њихови ученици који су, након повлачења из Моравске, дошли у Бугарску, где је већ од раније била знатно раширена употреба грчких слова. Тамо је, на основу истих принципа као и глаголица, створено око 920 год. ново писмо на основу грчке азбуке — ћирилица, која је скоро свуда потиснула ранију глаголицу. У првој половини 10. века Прво бугарско царство је постало главни центар из којег се словенска писменост ширила у друге словенске земље.

Аутор истиче да су се услови за развој словенске писмености у Бугарској знатно погоршали после њеног пада под власт Византије почетком 11. века, али да се тај развој несметано наставио у српским кнежевинама које су биле само у вазалном односу према Византији. Стара Русија је словенско писмо примила највећим делом директно из Бугарске; у Хрватској, која је писмо примила директно из Моравске, дуго времена се у употреби задржала глаголица и богослужења на народном језику упркос противљења Ватикана. Чак и у католичким земљама, у којима словенска писменост није могла слободно да се развија, словенско писмо је одиграло значајну улогу у чувању и одбрани националног идентитета.

Верешчагин у своје прилогу оправдано уочава да се заслуга браће Ђирила и Методија не своди само на стварање азбуке; они су, што је можда од већег и трајнијег значаја, створили и први словенски књижевни језик, који је, с обзиром на тадашњу дијалекатску блискост, свим Словенима омогућио упознавање и усвајање културних тековина хришћанског света. Аутор оцењује да су у циљу проширивања вокабулара и регистра Ђирило и Методије морали да примењују разноврсне методе језичког стваралаштва, а пре свега методе транспозиције, позајмица и калковања.

Језик који су створили Ђирило и Методије је омогућио не само усвајање културних тековина тадашњег цивилизованог света, већ и оригинално стваралаштво. Већ 886. год., двадесетак година после настанка прве словенске азбуке, један од ученика Ђирила и Методија, пише прве словенске стихове — азбучну стихиру у част и славу нове азбуке. Језик Ђирила и Методија је, дакле, врло брзо показао своју снагу и зрелост (стр. 318).

Б. Н. Јавин пише о писменима на брезовој кори пронађеним у великом броју приликом ископавања у Новгороду. Ти текстови су врло различите садржине: од обрачуна пореза и забелешке позајмица до писма провадацијки и бајања. Ово показује да је писменост била широко раширена у средњовековној Русији, и то не само у градовима него и у селима. Најстарија писмена потичу из прве половине 11. века и представљају драгоцене изворе за економску, политичку и културну историју Русије. Писменост коју су отворили први словенски просветитељи нашла је разноврсну примену не само у цркви и литератури, него и у свакодневном животу.

Б. Н. Флорја пише о развоју писмености у Великој Моравској, где су словенски просветитељи развили широку делатност. Он примећује да прва оригинална дела на словенском језику — проповеди Ђирила и Методија, похвална песма „Проглас“ чији је аутор вероватно Ђирило, житија Ђирила и Методија откривају свакако утицај ви-

зантијске традиције, али и несумњиву оригиналност садржаја, композиције и стила (стр. 327). Ова дела су имала велики значај за развој словенске писмености јер су утицала на настајање сличних дела у Чешкој, а такође у Бугарској, у коју су касније отишли прогнани ученици Ђирила и Методија.

О настајању бугарске литературе у раном средњем веку пише И. И. Калиганов. Протерани ученици Ђирила и Методија су основали књижевне центре у Плиски, Преславу и Охриду, где су вредно преводили византијску црквену литературу, а нарочито зборнике црквених песама, проповеди, похвалне песме и химне поједностављујући, где је то било нужно, сувише сложен стил и речник, али чувајући књижевну вредност оригинала. Истинско ремек дело старобугарске литературе је Климентов „Похвални говор о Ђирилу”, у којем он са великим надахнућем говори о првом словенском учитељу упоређујући га са првим апостолима вере.

Услед трагичне историје бугарскога народа од некад богате старобугарске литературе сачували су се само фрагменти. Аутор пише о хагиографијама, летописима и апокрифима у којима бугарски писци следе велике узор византијске литературе, али их и прилагођавају локалним потребама уносећи у њих нове, оригиналне елементе и стил. Услед тога је понекад тешко разликовати шта је у старобугарској литератури превод, а шта оригинално дело.

О настајању српске и хрватске литературе у раном средњем веку пише А. К. Гаврјушина примећујући да су се на западу Балканског полуострва укрштали утицаји Византије и Каролиншке империје. Српске земље су примиле хришћанство у другој половини 9. века од Византије, али је у приморским земљама био јак и латински утицај. Нешто касније бискупија у Рашкој се потчинила надбискупији у Охриду и тиме се српске земље везују за византијски културни круг, а у њима шири словенска писменост и словенски писани споменици из Велике Моравске и Првог бугарског царства. У српским приморским земљама јак је утицај романских приморских градова, па су први оригинални српски писани споменици дошли до нас на латинском језику као нпр. летопис попа Дукљанина.

Хрватске кнежевине су примиле хришћанство непосредно од Рима, а црквено се везују за романске градове у Приморју у настојању да се ослободе политичке зависности од Каролиншке империје. Из романских градова шири се по Хрватској латински језик и културна традиција. У Хрватску се, међутим, из Велике Моравске шири и словенска писменост и богослужење на словенском језику, а примена глагољице у цркви се учвршћује упркос противљењу црквене хијерархије у романским градовима. Раширеност словенског писма у богослужењу је погодовала успостављању веза са словенском писменошћу у Србији тако да сачувани фрагменти глаголских зборника често садрже помешане како преводе латинских текстова тако и текстове из Србије.

О пољској и чешкој литератури од 9. до 12. века пише В. В. Мочалова. После прогонства ученика Ђирила и Методија из Моравске прекидају се везе чешких списатеља са центрима словенске писмености, а латински постаје главни књижевни језик. Аутор наводи житија светаца и анале који су извршили велики утицај на даљи развој писмености у Чешкој и Пољској, а посебно оцењује њихову оригиналност у односу на латинске узор и елементе стила и садржаја који показују њихову словенску основу. Захваљујући двојезичности, књижевност на народном језику није никада потпуно замрла, и у првим писаним споменицима на чешком и пољском језику осећају се трагови византијске традиције и старословенске писмености.

О древној руској писмености пише О. В. Творогов. Писменост се шири у Русији после примања хришћанства 988. год. када у Русију стижу многобројни бугарски преводи византијске литературе, а и нека оригинална дела бугарске литературе. Древна Русија је имала развијене везе и са Чешком о чему сведочи и низ староруских превода латинских споменика који су сачувани само у том облику. Убрзо после упознавања са византијском и старобугарском литературом су већ од средине 11. века, а можда и раније почели да стварају значајна оригинална дела. Аутор наводи најзначајнија дела, класификује их у погледу жанра и оцењује њихову оригиналност и утицај. Док су у писању житија Руси достигли у мајсторству своје узор, у писању летописа они су их и превазишли. Древни руски летописи нису само документи друштвеног развитка, хронике историјских догађаја већ и писани споменици велике уметничке вредности.

А. И. Рогов је дао кратак преглед развоја архитектуре, сликарства и музике у словенским земљама до краја 12. века истичући карактеристична својства које те уметности у словенским земљама разликују од оних у другим земљама.

У посебном одељку Б. Н. Флорја анализира формирање словенских народа у раном Средњем веку. Он истиче улогу коју је у процесу образовања словенских народа имало формирање посебних словенских држава и с њим у вези „државни патриотизам”, али примећује и специфичне околности које су владале у различитим словенским земљама. Аутор анализира и улогу фолклора, посебно јуначког епа и легенди у развоју сазнања о припадности једној народности, на супрот другој, „туђој”. Од друге половине 12. века почиње се говорити о посебним словенским језицима, „пољском”, „чешком”, „бугарском”, а посебан језик постаје главна одлика народности. Флорја указује да на такву идентификацију од 13. века утичу и религиозни и социјални моменти. Тако нпр. становници приморских градова у Далмацији су се упорно називали Латинима, иако су већ у 10. веку били претежно настањени Хрватима, а делимично и Србима јер је то чувало њихов привилеговани друштвени статус.

У 6. одељку Б. Н. Флорја анализира диференцирајуће и интегрирајуће процесе у култури словенских народа у раном Средњем веку. У периоду који је претходило стварању држава словенско друштво је упркос локалном шаренилу карактерисало јединство традиционалне народне културе. Са појавом државне организације и кнежевске власти издвајају се од осталог народа чланови дружине, мада се они, бар у прво време, по схватањима и обичајима не разликују значајно од осталог народа, формирање свештенства и феудалне класе води даљем диференцирању друштва, а хришћанска религија делује као интегрирајући фактор ширећи исти систем вредности у свим друштвеним срединама. Развој градова је водио новом диференцирању друштва и развоју посебне градске културе нарочито тамо где су градови стекли посебна самоуправни права. Ови фактори, појачани различитом религиозном оријентацијом, са неједнаком снагом су деловали у различитим срединама и допринели знатној разноликости словенских култура, мада ипак опстаје „јединствени смер општега развитка” (стр. 411).

А. Д. Дуличенко почиње последњи, седми одељак књиге о језичком диференцирању словенске заједнице. Тај процес није текао једнако код оних Словена који су припали источном, византијском културном кругу и оних који су се прикључили западном, латинском културном кругу. Словени који су припали византијском културном кругу знатно раније почињу да употребљавају у писму елементе народног, локалног говора док се тај процес одвијао знатно спорије код оних Словена који су се укључили у латински културни круг. Аутор истиче посебности тога процеса диференцијације у појединим словенским земљама, а даје и табеларни преглед морфолошких црта по којима се вршила диференцијација источнословенских и јужнословенских дијалеката. У условима двојезичности долази до интерференције између црквенословенског који је носио печат народног, локалног говора и старословенског језика. Овај утицај се показао нарочито користан и делотворан у случају староруског језика.

И. И. Калиганов пише о бугарској књижевности у 13. веку после збацивања византијске власти. Он примећује да већина писаних споменика тога доба носи печат званичне идеологије. Оригиналне списе тога времена одликује патриотски занос због поново успостављене државе. Аутор наводи главне химне, апокрифе, црквено-историјска и хагиографска дела, примећујући да кроз њих провејава месијанска идеја о изабраности бугарског народа. Ова дела су несумњиво допринела обнови бугарских традиција, али она не достижу по уметничкој вредности писане споменике настале у Србији тога доба (стр. 432).

О српској и хрватској литератури у 13. веку пише Л. К. Гаврјушина. Уједињење српских земаља за време владавине династије Немањића и признање аутокефалности српске цркве погодовали су развоју српске писмености и њеном укључивању у заједницу словенских литература византијског круга. Просветитељска делатност Светог Саве (1175—1235), „првог српског учитеља” је поставила основе духовном животу српског народа и одредила путеве развитка српске средњовековне писмености (стр. 433).

Аутор високо оцењује и Савин књижевни рад, а посебно његов „Живот Симеона” као дело високе уметничке вредности. Св. Сава, Стефан Првовенчани, Доментијан и Теодосије развијају жанрове „високог стила”, дела хагиографског и панегирич-

ког карактера која се могу уврстити у саме врхове литературе византијског културног круга.

Док се у Србији развијају жанрови високог стила, у Хрватској је словенска писменост оријентисана на задовољавање свакодневних потреба нижег свештенства у богослужењу и настави. Овакво стање се објашњава чињеницом да је словенска писменост зависила од иницијативе локалних свештеника, а није имала подршку званичне цркве и световних власти. Положај словенске писмености у Хрватској се битно изменио у 13. веку након одобрења папе Иноћентија IV да Сењска и Омишка епархија употребљавају словенски језик у богослужењу. Истовремено се мења и став приморских градова, који све више стичу хрватски карактер, према словенском језику и писму. Овакво стање је погодвало успостављању веза словенских списатеља континенталне Хрватске са центрима латинске културе у приморским градовима. Читав талас превода са латинског и италијанског језика приближава хрватску писменост латинској литератури касног средњег века, а затим и италијанској Ренесанси.

У своме чланку о чешкој и пољској литератури 10. века В. В. Мочалова указује на сасвим нове тенденције у развоју западнословенске писмености које су проистекле из ширења контаката и веза са западним Средњовековљем. Развој схоластике и образовања уводи у школе у градовима и при бискупским седиштима нове предмете као што су логика, поетика и реторика, а млади људи образовани на Западу преносе литерарну традицију италијанске и провансалске књижевности. Овај развој образовања имао је великог утицаја на формално усавршавање стила и естетске функције дела, а такође и на увођење нових литерарних врста — епистоларне прозе и ритерског романа. Ширење образовања изван црквених оквира повећавало је утицај двора и владајућих слојева, па и стари жанрови као што су хронике и хагиографије добили су нов, световни садржај.

О. В. Творогов, који пише о старој руској књижевности, констатује да су у 13. веку, после најезде Татара, за руску литературу, као и за руску културу уопште настали тешки, крајње неповољни услови. Паљени су градови, гинуле су хиљаде људи на њиховим бедемима, гинули су и руски хагиографи, химнографи, летописци, кнежевски певачи, а књиге и списи, драгоцени споменици културе су нестајали у пламену. Ипак, и у тим тешким и трагичним околностима, настајала су дела знатне уметничке вредности. Пишу се летописи и житија у којима се слика сурова стварност, али се и настоји да се охрабре и утеше читаоци. Јунаци житија су обично кнежеви који и по цену живота остају привржени хришћанској вери и обичајима.

Аутор констатује да и у трагичним околностима у 13. веку књижевност у Русији није замрла. Појавила су се значајна, „веома оригинална дела”, чији патриотски садржај је био усмерен на одржање народног духа и вере, што ову литературу чини донекле сличном бугарској литератури 13. века.

А. И. Рогов завршава књигу прегледом уметничког стваралаштва у словенским земљама у 13. веку. Упркос пада Цариграда 1204. год. у словенским земљама наставља се развој уметности које у свакој од ових земаља стичу посебне националне одлике и колорит. Рогов посебно истиче развој архитектуре и фресног сликарства у Србији и Бугарској, а у древној Русији архитектуре и иконографије. Овај развој је у Русији прекинут татарском најездом која је довела до разарања храмова и уништавања уметничких објеката. У западнословенске земље у исто време продире готски стил у архитектури који, нарочито у Чешкој, одликује спој масивности и монументалног са грациозним декором.

Књига *Очерки историје културе славян* свестрано приказује културну историју Словена од најранијих времена до 13. века. Ова књига представља значајан покушај да се пружи „комплексан опис културе целокупног словенског света и уопштава најновија достигнућа славистике у области археологије, историје и језика словенских народа”, а посебна пажња је посвећена тако важним темама као што су формирање првих словенских држава, развој писмености и књижевности, етничко освешћивање појединих словенских народа. Посебно импресионира читаоца уравнотежен научни приступ који показује да се и у области културе и језика могу избећи замке пристрасности. Одабрани огледи се складно допуњују тако да читалац готово има утисак да је цела књига дело једног аутора.

Књига садржи библиографију изабраних дела о словенској култури уопште и о историји културе, литературе и уметности посебних словенских народа. Црно-беле илустрације су прикључене на крају књиге. Може се приметити да би уинак ових илустрација код просечног читаоца био вероватно већи да су распоређене по књизи према садржају који приказују. У књизи нема никаквих података о ауторима, што је иначе у овом времену брзих комуникација корисна пракса издавача у западним земљама.

Сшанимир Ракић

Dietrich Scholze, *Stawizny serbskeho pismowstwa 1918—1945*,
Domowina, Budyšin, 1998

Познати и вредни историчар књижевности Лужичких Срба Рудолф Јенч издао је први том *Историје српске књижевности* 1954. године, а други том 1960. Књиге су обухватиле раздобље од првих појава дела писаних народним језиком па до 1918. год. После његове смрти његови следбеници покушали су да наставе с радом о следећем периоду, али сем неких чланака по часописима и новинама трећи и четврти, раније замишљени, том није се појавио. Једино је 1983. изишла *Доњолужичкосрпска књижевност од 1918—1945*. од Павола Новотног. Зато књига Д. Шолцеа надокнађује ову празнину, јер је период после тога обрађен у зборнику *Prinoški k stawiznam serbskeho pismowstwa lět 1945—1990*.

Пажљиво и стручно рађена ова књига даје најпре преглед политичког положаја Срба између оба светска рата, који им није био много наклоњен и видно се погоршао за време нациста, што је разумљиво утицало и на српску културу уопште, јер им је био забрањен сваки културни рад, одузета средства и забрањен рад Матици, која је била центар сваколиког српства. Тако је за петнаест година, све до оснивања Источне Немачке, престао сваки рад и издавачка делатност.

Засебни одељци у овој историји говоре појединачно о свим књижевним родовима, лирици, прози а нарочито је обрађена пажња на развој драмске литературе зато што је од просветитељства владало интересовање за позориште, али још није било писаца. Тек у последњем периоду јавља се мањи број драмских писаца на челу с Петером Малинком. Помагали су се нарочито превођењем чешких и пољских дела и драматизовањем своје прозе. Посвећена ја пажња музици и примењеној уметности. Засебно је изложен рад издавачког предузећа Домовина које вредно прати како културно стваралаштво уопште, издаје новине и часописе којих нема много, али излазе редовно и задовољавају потребе. Обрађене су везе са иностранством које су нарочито јаке и које подржавају обе суседне словенске земље Чешка, Пољска и у мањој мери Словачка. Пре него је аутор прешао на рад и достигнућа писаца тог раздобља, посветио је пуно места и научном раду који се одвија углавном у Српском институту у Будишину. Затим су обрађени писци: Лоренц-Заљески (*Осврво заборављених* и др.), Михал Навка (*Где шуми Сирева*), Јан Скала (*Стари Шимко*), Ромуалд Домашка (*Врес*), Јан Лаинерт, Јозеф Новак-Њехорњски који је боравио код нас пре и после рата и написао своје утиске у делима *У царству Душана Силног*, *Мајстор Крабаи* и др., иначе сликар изразито народног жанра, илустровао је своје и друге књиге. Затим Ота Вичаз (*Српски Дидо*), један од мало писаца историјских романа Марја Кубашец (*Ванда*, *Бошчиј Србин*), Јуриј Вјела, Јозеф Новак и Јуриј Кејшка, талентован песник који је много обећавао и покренуо модерни правац у поезији, али млад нестао у околини Крагујевца за време рата. Претпоставља се да је убијен кад је покушао да пребегне нашим.

После обраде овог низа значајних и плодних српских писаца, аутор говори и о младим писцима, затим о публицистици ван Лужице и на крају о народној књижевности. Монографију завршава прегледом година 1937—1945.

Несумњив је значај ове књиге не само зато што је то прва обрада овог периода, већ и зато што је пажљиво и савесно рађена. Треба напоменути да је дело написано на лужичко-српском језику који није ауторов матерњи језик.

Нада Ђорђевић

Najnowsze dzieje języków słowiańskich Serbsčina — redaktor naukowy Hełmut Faska
Uniwersytet Opolski — Instytut Filologii Polskiej, Opole, 1998.

Институт за пољску филологију у Ополу издаје серију монографија о најновијим променама у словенским језицима у раздобљу од 1945. до 1995.

Пред нама је из те серије монографија о лужичкосрпском језику, *Serbščina*, у редакцији познатог лужичкосрпског филолога из Будишина, др Х. Фаске. Књига је обимна, садржи 337 страна, два увода, један од одговорног уредника серије Ст. Гајде и од састављача монографије Х. Фаске. На крају су дата и два врло опширна резимеа од 131 стране од познатог енглеског сорабисте Г. Стонеа на енглеском и други краћи од 32 стране на пољском језику од Т. Левашкевича. Ово истичемо зато што нису баш уобичајени толико дуги резимеи, али с обзиром да овај најмањи словенски језик познаје мали број оних који се могу њиме служити, са овом веома детаљном и корисном књигом на овај начин ће више слависта и језичких стручњака моћи да се подробно упозна. Књига је објављена уз помоћ Српског института у Будишину, Фонда за српски народ као и Комитета за научна истраживања. С обзиром да су послератни догађаји донели словенском делу Европе доста значајних културних промена, ова врста монографија има за циљ да детаљно опише стање појединих језика почевши од затечене ситуације 1945. године до данас.

У уводу се објашњава назив језика, који иако има два имена, не представља два разна језика, већ његова два дијалекта који су постепено постали књижевни језици. Затим је приказан данашњи српскојезични терен с мањом, али јасном и потребном мапом.

Следи излагање правног и социјалног статуса лужичкосрпског језика кроз векове и у Хитлеровој Немачкој да би јаснији били закони доношени у Источној а сада у Уједињеној Немачкој. Разуме се да је у закону истакнут равноправни положај језика мањина са немачким и брига државе за помоћ у њиховом одржавању. Наведене су и поједине тачке закона као и како се спроводе у две државе у којима Лужички Срби живе, а подељени су на Саксонију и Браниборску. У првој је закон донет 1996. а у другој 1994. Но, пре свега, донет је закон о школству 1991. О овоме се детаљно говори у одељку *Реализовање државнојавног статуса српског језика*, како се и колико, употребљава у разним друштвеним сферама, као на државним заседањима, у политици, школи и цркви, као и у књижевности. Разуме се да у поређењу српски језик губи, преовлађује немачки. Двојезичност постоји само код Срба.

Да би се то све што боље објаснило на терену, узета су за посматрање и анализу три типична села: Ралбице — Горња Лужица, католички крај, Кубшице — Горња Лужица, евангеличка област и село Хохозе — Доња Лужица. Поред тога што су бирана села по географском положају, веома је било важно указати на разлике и у вери. Изложена је политичка и културна ситуација због које је и дошло до разлика: католици, иако у мањини, представљају компактан део а сама црква и данас брине и помаже њихов развој, језик и националну свест. Евангелички, већи део, у националном погледу не показује ту јачину и компактност, а самим тим културни и језички развој је слабији. Доњолужички део у прошлости био је у тежим условима па је зато стање ту друкчије и теже.

Одељак о етно- и социолингвистичкој ситуацији разматра развој билингвизма, српског и немачког језика. Утицај немачког је природно апсолутан, нарочито због етничких промена. Када су Немци из Чешке били истерани дозвољено им је да се населе претежно у Лужици, па је тако дошло да чисто српска села више то нису. Други разлог је коп површинског угља Црна пумпа, где су се опет налазила српска села, која се већ десетинама година руше, а Срби пресељавају у разне немачке области и поред свих постојећих закона и српског отпора. На тај начин у немачкој средини Срби су изложени асимилацији.

Следећи прилог *Српски језик у свакодневном животу* посматра стање језика у мешаним браковима све на терену она три одабрана села. Обрађена су имена и називи, географска и лична имена. Обухваћен је и однос Срба према свом језику и колико и где се може јавно употребљавати, све поткрепљено таблицама. У сваком случају све је мање могућности употребе српског језика.

Веома исцрпан и истовремено интересантан одељак говори о разним типовима лужичко-српског језика: књижевном писаном и говорном, о престижу књижевног језика, односу према дијалектима, пропаганди преко радија (врло мало, по један сат недељно) и о штампи. Од другог светског рата, када су законом 1948. у Источној Немачкој Лужички Срби први пут добили иста права као и Немци, једно од значајних тековина је и *Народно издавачко предузеће Домовина* које је свој првобитни обим проширило за сто на сто. Издају новине које данас излазе само пет дана у недељи, раније целе седмице и у већем тиражу и обиму, неколико часописа, *Rozhlad, Serbska šula, Katolski posol*, а нарочито издавањем уџбеника и дела лепе књижевности, популарних календара који су на достојној висини, потребни и омиљени код обичних грађана. Предузеће је издало и неколико граматика, др Шустера-Шевца 1968, синтакса 1976, једина доњолужичка граматика П. Јонаша 1976. и 1984. Постоји стална језичка комисија која се бави не само књижевношћу већ и језиком обе верзије. У вези с тим издавачко предузеће издало је Правописни речник као и правила ортографије и интерпункције. Обрађена је пажња на могућности и настојања да се оба језика зближе и уједине. Размотрена је и стилска диференцијација на публицистички, стручни, административни, уметнички језик. Истиче се да се употреба страних речи повећава и то су често немачки калкови. Утицај суседних словенских језика био је много јак после 1945. године, док сад није тако, нови славизми се не појављују, а стари су се изгубили.

На крају је, као обично, дата библиографија, списак извора и два резимеа.

У сваком погледу монографија обухвата све шта је за један језик важно, значајно је тим пре што је ситуација Лужичких Срба изузетна и у прошлости и у садашњости. Овако одлично урађена и исцрпна монографија је неизбежан материјал за свакога ко се интересује за Лужички народ и стање њиховог језика, културе и књижевности, пружајући све видове података.

Нада Ђорђевић

Н. Ф. Алефиренко, *Спорные проблемы семантики*,
„Перемена”, Волгоград, 1999.

1. Књига Н. Ф. Алефиренка *Спорные проблемы семантики* има 273 стране и састоји се из предговора (*Предисловие*, 3—5), закључка (*Заключение*, 268—272) и пет поглавља: *Теоретические проблемы семантики* (5—91), *Лексическая семантика* (91—155), *Грамматическая семантика* (155—190), *Синтаксическая семантика* (190—246), *Семантика текста* (246—268). Садржај је очигледно богат и захтеван, теме су распоређене логичним редоследом, а број страна које су посвећене посебним поглављима говори о различитом степену уплива семантике у проучавања оделитих језичких нивоа. Најинтензивније је до сада испитивана лексичка семантика, а најмање пажње је привлачила семантика текста, што је свакако у вези са чињеницом да је лингвистика текста најмлађа језичка дисциплина. Садржају би се могло замерити на одсуству важних пропратних делова као што је коначан списак литературе, регистар аутора и појмова, па можда и глосар важнијих термина. За књиге које обилују подацима, а то се за ову књигу свакако може рећи, веома су важни овакви сумирајући делови садржаја који омогућавају бољу прегледност и потпунији и бржи увид у њене резултате.

2. Н. Ф. Алефиренко прихвата хипотезу Бодуена де Куртенеа о изоморфизму језичких јединица посебних структурних нивоа као различитих средстава једнообразне вербализације оног што се одражава у сазнању спољашњег и унутрашњег човековог света. Аутор сматра да постоје универзални принципи структурирања вербализованих знања. За изоморфни опис семантике језичких јединица различитог нивоа неопходан је јединствен категоријално-појмовни апарат. Значење јединица свих језичких нивоа има, по аутору, исту структуру. Језичка јединица има семантичко језгро и периферију. Семантичко језгро чини денотат и сигнификат, а периферија садржи конотат. У књизи се наводе различити приступи углавном руских аутора овом проблему на нивоу лексичке, граматичке, творбене, синтаксичке семантике, као и семантике текста. Када установи основну идеју ове књиге, читалац ће се неминовно запитати да ли дело које

наводи несугласице у приступу денотативно-сигнификативно-конотативној структури језичког знака, и уз то, дело које је објављено пред сам крај овог века може да понесе тако захтеван наслов као што је *Сјорни проблеми семантике*. Будући да у наслову нема ограда, очекивало би се да ће се аутор ухватити у коштац са свим спорним семантичким проблемима. Међутим, структура језичког знака само је један од проблема који се тичу семантике или, прецизније, језичке семиотике, а бројни други проблеми остају изван корица ове књиге.¹

И литература на коју се аутор позива говори у прилог неоправданости наслова књиге. Наводи се много пробраних радова, а осим тога, у књизи је, чини се, успешно спроведена замисао да се представе полемичка разматрања научника као синтеза досадашњих испитивања проблематике језичког знака. Међутим, мало је радова из последњих деценија. Ова чињеница показује да је структура језичког знака проблем који је већ седамдесетих година скоро престао да заокупља пажњу лингвиста и да се сада, вероватно, полако враћа у своје изходно поље, а то је поље филозофије и логике.² Књига која носи наслов *Сјорни проблеми семантике* морала би да узима у обзир и она питања која се испитују у семантичкој литератури последњих година, и то у литератури како са истока, тако и са запада.

Трећи разлог због којег се наслов ове књиге чини неадекватним односи се на само питање структуре језичког знака. На основу података изнесених у овој књизи рекло би се да у вези са структуром језичког знака нема принципијелног проблема. Сви се слажу да се језички знак саодноси с објектима, појавама, ситуацијама, радњама и др. из објективне стварности и да се оне преламају кроз наше мишљење. Семантички троугао Ричардса и Огдена нико није оспорио. Разликује се само интерпретација тог троугла, додају му се још неки елементи, шири се поље сигнификата на штету денотата или обрнуто, конотацији се придаје самостална вредност или се везује за денотат и слично. Суштину нико не побија. То значи да су се у науци различите интерпретирале термини којима се именују елементи језичког знака, обим и садржај појмова који се крију иза тих термина, а не његова структура. Питање је онда колико је овако презентована структура језичког знака научни проблем и, нарочито, у којој је мери то проблем семантике.

Због сва три наведена разлога, требало би сузити наслов и прилагодити га стварном предмету ове књиге. А проблематика која се у њој обрађује ни мало није безначајна нити су домети ове књиге мали. Прво, аутор је успео да пронађе заједничку нит у семантици језичких јединица различитог нивоа и убедљиво показао да постоји начин да се морфеми као најмањој семантичкој јединици може приступити на сличан начин као дискурсу — најширој језичкој јединици. Н. Ф. Алефиренко је у овој књизи успео да превлада антагонизам између лексичког и граматичког значења и показао да и граматичко значење поседује денотацију, сигнификацију и конотацију. Показало се да је аутор свестрано обрадио проблеме којима се бави, па је често залазио у филозофију, логику, гносеологију, као и у неке граничне науке као што су психосемантика, лингвокултурологија, етнолингвистика итд. Осим тога, васкрсавајући питање структуре

¹ Књига под овим насловом не би могла, на пример, да заобиђе спорни проблем предности и недостатака компонентијалног и холистичког приступа лексичким јединицама, питање погодности или непогодности примене компонентијалне анализе, анализе прототипа или концептуалне анализе у испитивању различитих типова лексичких јединица. Међутим, овај, важан проблем савремене семантике у књизи Н. Ф. Алефиренка чак се и не наводи. У нашој лингвистици о овом и још неким збиља спорним питањима лексичке семантике исп., на пример, С. Ристић и М. Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд, 1999.

² У ствари, у новијој семантичкој литератури структури језичког знака обично се приступа као давно апсолвираном проблему који допушта и отвара даља истраживања, нпр. испитивање лексичких значења која се заснивају на сигнификату према онима која су утемељена на конотацији, затим испитивање егземплара, прототипа итд. У нашој лингвистици в. о овоме, на пример, Т. Прћић, *Семантика и изражajашка речи*, Сремски Карловци—Нови Сад, 1997, 38—70. Исп., такође, литературу која се наводи у тој књизи.

језичког знака, Н. Ф. Алефиренко је показао да елементи језичког значења још увек нису термилошко усаглашени и подсетио нас на бројне шумове у научној комуникацији који произлазе из термилошке неједначности на свим нивоима.³ Могла би се похвалити и ауторова јасноћа, концизност, ненаметљиво изношење својих судова⁴, обичај да се на почетку сваког поглавља таксативно изнесу основни проблеми које отвара то поглавље или одељак.

3. Прво поглавље. У првом поглављу књиге које је посвећено теоријским проблемима семантике има шест одељака: *Из историје семасиологије, Координате и категорије семантике, Значење и појам, Значење и концепт, Значење, функције и употребење слова, Значење и смисл.*

На самом почетку даје се кратак осврт на историју семантичких испитивања. Аутор нарочито наглашава различите погледе кроз историју на утицај човека у формирању језичког значења. У античкој Грчкој реч је инструмент који је дат човеку од Бога, не уочава се човекова активност у стварању и служењу језиком. У доба ренесансе истраживачи постају свесни да људи сами смештају знања у језичке форме. Шлејермахер у језичком значењу увиђа дијалектику личног и друштвеног, субјективног и објективног. У XIX веку Н. Ф. Алефиренко издваја истраживања Хумболта и Потетбење, и то нарочито Хумболтову идеју о томе да човек, а не његов језик, обликује поглед на свет и Потетбњина схватања о односу између језика и мишљења, ближим и даљим значењима речи, односу између звука и значења, спољашњој и унутрашњој форми речи. Н. Ф. Алефиренко у семантичким испитивањима XX века уочава две семасиолошке доктрине као одговор на питање о природи и суштини значења. То су доктрина одражавања (значење је одраз објеката у нашем сазнању; језички знак је билатералан) и релациона доктрина (значење је однос знака према предмету, појму или другом знаку; језички знак је унилатералан).

После овог, нажалост, штурог историјског прегледа аутор прелази на координате и категорије семантике и на стр. 28. наводи да се суштина језичког значења испољава кроз следеће тројство: оно што нас окружује (референт — објекат стварности), категорије везане за мишљење (одраз, мишљење, сазнање, познавање) и језичке јединице (схваћене као јединице језика и говора). Мишљење и језик представљају дијалектичко јединство на генетичком и функционалном плану. На стр. 35. аутор наводи да као обавезну компоненту значења треба укључити и емотивну конотацију.

У вези с овим одељком и целом књигом запажа се изразити уплив дијалектичког материјализма у схватања аутора и наглашено динамички приступ — језик је активан, мисао је активна, човек је активан и кроз ту креативност ствара се језичко значење.

Интерпретација односа значења и појма заснива се на два менталистичка полазишта (стр. 40). Прво се темељи на идеји о јединству језика и мишљења, а по другом, језик и мишљење су повезане, али самосталне појаве. По Алефиренку, филозофи и логичари склони су првој хипотези, а лингвисти другој. У лингвистици, даље, постоје две интерпретације неједнакости значења и појма. По првој (стр. 49) — у језику нема подједнак број речи и појмова; појам је шири од значења. Синонимски ред *сказати — произнести, проговорити, промолвити, проронити, изреч* добар је пример за групу речи које се разликују по значењу, али именују исти појам. По другој (стр. 51), коју, чини се, заступа и аутор, значење је шире од појма. Појам је доминантни део значења, језгро његове семантичке структуре. Међутим, појам није једини део значења језичке јединице. Околојезгрну и периферну зону значења чине осећања, процене и др.

Појмови могу бити појединачни и општи. Општи појмови су концепти (стр. 60). Концепт се не саодноси са одређеним референтом него има расејано денотативно

³ Тако, на пример, у лексикологији још увек није сасвим уједначена најбазичнија терминологија, рецимо, називи *за реч, лексему, семему, алолексу* итд.

⁴ Иако, морамо и то да приметимо, ова ненаметљивост повремено спречава читаоца да препозна који од наведених приступа аутор подржава. Осим тога, равноправан статус који Н. Ф. Алефиренко даје различитим научним интерпретацијама понекад нас онемогућава да установимо која је од њих најубичајенија, а за коју се залаже тек понеки научник.

пространство. На стр. 64. аутор наводи пример фразеологизма *родиться в сорочке (рубашке)* да би њиме показао да је то концепт у који улази знање и језичког и ситуационог контекста.

У вези са структуром смисла, аутор наглашава да је она двочлана (стр. 84–85). Један аспект смисла је објективно-друштвени, а други субјективно-лични. Објективна компонента смисла састоји се из референта, денотата и сигнификата, друштвену компоненту смисла чине системске везе међу речима, субјективну — конотација, а личну — мотивација. Сви ови елементи, осим мотивације, чине језички знак. Смисао и значење су повезани сложеним дијалектичким узајамним односом — смисао се изражава у значењу језичког знака, а значење се појављује као конструктивни елемент говорног смисла, значење се изражава у смислу.

4. Друго поглавље. Друго поглавље књиге које је посвећено лексичкој семантици састоји се из четири одељка, а то су: *Лексическое значение и его компоненты, Типы лексических значений слова, Семантическая структура слова и Специфика ономастической семантики.*

У вези са компонентама лексичког значења, аутор посвећује пажњу референцији, денотацији и конотацији. Остаје нејасно зашто и сигнификат није посебно обрађен у овом одељку, с обзиром на то да је и он компонента лексичког значења и нарочито због тога што је узрок многих полемика у науци.⁵

Однос између референта и денотата, како износи Н. Ф. Алефиренко на стр. 94, интерпретиран је у досадашњој науци на два супротна начина. По Н. Д. Артјуновој и Е. С. Кубраковој, денотат је конкретан предмет, а референт је одраз предмета, класа таквих једнородних предмета. Друго мишљење, које заступа и сам аутор, сасвим је супротно од наведеног. Референт је конкретан предмет. Денотативно значење се фиксира у једнојезичним и двојезичним речницима, а референцијално у ономастикама и енциклопедијама.⁶ Референција је важан аспект формирања значења речи, које може бити названо ономастиолошко или културно-историјско (од предмета ка речи). Супротно је семасиолошко (од речи ка предмету). У вези са денотацијом аутор на 98. страни пише да се у језичком знаку манифестује уопштени (типизирани) резултат човекове делатности. У значењу речи не испољава се цео предмет, не сви његови елементи, већ само оне особине које су повезане са разликовањем датог објекта од других. На 99. страни аутор констатује да се постојање денотата у значењу речи објашњава предметношћу мишљења.⁷ У нашем сазнању денотати се изражавају у виду представе, а сигнификати у виду појмова. Постоји неколико типова денотата: а) денотат је уопштени образац неколико једнородних предмета (*авторучка*); б) денотат је уопштени образац

⁵ Било би занимљиво погледати шта се све у литератури подразумева под сигнификатом, а шта под десигнатом. Да ли су то синоними или нису? У ком су односу десигнат и денотат? У вези с овим, незаобилазан је приступ компонентама лексичког значења Л. Згусте, *Приручник лексикографије*, превео Д. Шипка, Сарајево, 1991, стр. 32. Он, наиме, под компонентама лексичког значења подразумева десигнацију, конотацију и (могуће) домен примене. Под појмом десигнација Л. Згуста схвата пре свега однос који постоји између појединачних речи и појединачних делова ванјезичког света, како их схватају говорници неког језика. Згуста још додаје: „Оно што зовемо десигнацијом често се зове денотација. Изабиремо први термин баш због тога што се у већини случајева лексикограф више бави десигнатима него денотатима.”

⁶ У нашој лексикологији има примера и за другачији приступ односу између денотата и референта. Д. Гортан-Премк у књизи *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд, 1997, на 43. страни наводи да под референтом подразумева денотат и сигнификат узете заједно. Овако схваћен денотат јесте „референт номинационог садржаја, јер лексички систем разумемо као систем номинационих вредности.”

⁷ У вези с овом сасвим исправном констатацијом о условљености денотата предметношћу нашег мишљења очекивали смо да ће аутор навести као доказе примере за концептуалну анализу апстрактних речи, чиме би показао да и апстракције доживљавамо предметно. Исп. концептуалну анализу именице *судбина* у Л. О. Чернейко, *Лингвофилософский анализ абстрактного имени*, Москва 1997, 302–315.

предмета који припадају једној тематској групи: (*игрушка — куклы, кубики, мячики*); в) денотат је уопштени образац раније формираних уопштења (*машина — автомобиль, комбайн, механизми*).

На 102. и 103. страни аутор наводи шаренило интерпретација конотације. По највећем броју научника и по Н. Ф. Алефиренку, конотација се састоји из емоционалних, експресивних, стилистичких и оцењивачких компонената. Аутор, следећи В. И. Шаховског, разликује експресивне од емоционалних сема (емосема). Све емотивне јединице обавезно имају у денотату експресивне семе, али сви експресиви не подразумевају постојање емотивне конотације. У вези са семама оцене у књизи се на 108. стр. констатује да у лексичком саставу сваког језика преовлађују јединице негативне процене, док се све добро сматра необележеним.⁸

Поделу лексичких значења аутор је засновао на типологији В. В. Виноградова из 1953. године. Виноградов је значења поделио према номинативном и синтагматском критеријуму. Н. Ф. Алефиренко на странама 129—131 уводи и критеријум морфолошке везаности значења. Коначна типологија значења заснива се на три критеријума: функција и деривационо-значењске везе речи; синтагматска слобода/неслобода и граматичка условљеност значења.

Семантичку структуру речи Н. Ф. Алефиренко схвата као динамички спој компонената, значење је процес. Термин *семантичка структура* различито се тумачи у науци, што аутор разрађује на странама 134—137. По првом схватању, то је структура односа између значења творбене основе и категоријалног значења (предметност, процесуалност, особина) објекта који именујемо. Заговорници другог схватања семантичку структуру разумеју као садржај полисемантичке речи. Значења унутар једне полисемантичке структуре хијерархијски су устројена. Има, међутим, и оних аутора који мисле да су сва значења равноправна, што експерименти побијају. По трећем мишљењу, семантичка структура је унутрашња организација одвојених значења и садржинска структура моносемичних речи.

Семантичка структура речи (исп. стр. 137) састоји се из две зоне — језгрене и импликационалне (периферне). Језгрену зону сачињавају три макрокомпоненте — граматичка, предметно-појмовна и конотативна. Граматичка макрокомпонента подразумева информацију о предметности, квантитативности, процесуалности или сл., а предметно-појмовна макрокомпонента састоји се из денотативног и сигнификативног значења. Најнеодређенији статус има конотативна макрокомпонента. По неким ауторима, она не спада у језгрену зону значења. Конотација је, по овим ауторима, споља, то је само ореол, а само лексичко значење своди се на предметни садржај. Н. Ф. Алефиренко сматра да конотација (нарочито код неких метафоричних значења) може да сатера денотацију на периферију и да је она због тога свакако макрокомпонента језгрене зоне семантичке структуре. Конотација се састоји из емотивних, експресивних, стилистичких микрокомпонената, као и из микрокомпоненте процене. Структуру импликационала чине две зоне (стр. 144) — околјезгрена и периферијска. Околјезгрену зону представљају потенцијалне семе, а периферијску — скривене семе.⁹

5. Треће поглавље. Поглавље посвећено граматичкој семантици састоји се из три одељка: *Грамматическое значение, Взаимодействие лексического и грамматического значений, Словообразовательное значение*.

На страни 155. аутор овако објашњава дистинкцију између граматичког и лексичког значења. Разлика је у карактеру одражавања стварности. У граматичком значењу се фиксира одраз општих, групних појава, а лексичко значење је индивидуално, појединачно. Граматичко значење средњег рода, на пример, поседује цела група речи — *лейто, море, сено*, а свака од њих има појединачно лексичко значење. И граматичко значење поседује денотат, сигнификат и конотат. Аутор о томе пише на странама

⁸ Ову констатацију потврђује и наша анализа лексике којом се означавају људске особине. Исп. Р. Драгићевић, *Творбена и семантичка анализа придева којим се означавају људске особине у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација одбрањена у Београду 1999. год.

⁹ Сасвим је очигледно да се у испитивању семантичке структуре аутор ослањао искључиво на компонентијалну анализу.

163—165 и каже да је граматички денотат као компонента граматичког значења у ствари језичким средствима изражена денотативна ситуација у њеној просторно-временској или класифицирајућој мери. Граматички сигнификат не фиксира предмете и садржај мисли, него категорију под коју они потпадају. Граматички сигнификат се односи према лексичком сигнификату као опште према посебном. Периферију граматичке сигнификације чини конотација. Н. Ф. Алефиренко показује однос ових компонената на примеру суфикса *-јага*. У неким дериватима с овим суфиксом преовлађује денотативна, у неким конотативна значењска макрокомпонента, а у неким значењима обе су подједнако заступљене. На странама 168—170 аутор наводи да утицај лексичког значења на граматичко може бити модифицирајући и лимитирајући.

Главна питања у вези са природом творбеног значења Н. Ф. Алефиренко на стр. 171. овако синтетизује: питање идентитета творбеног значења (да ли се оно разликује од лексичког и граматичког значења или је варијанта једног од њих); питање формалних и садржинских својстава творбеног значења и питање како се фиксира стварност у творбено значење. Ово значење се испитује на дериватима. Деривати се састоје из творбене основе која има категоријално и лексичко значење мотивне речи и форманта који образује ново значење деривата. На стр. 176. износе се различита тумачења о утицају форманта на значење деривата: 1) афикси имају лексичко значење; 2) афикси имају лексичко и граматичко значење; 3) афикси су асемантични; 4) афикси су носиоци творбеног значења. Аутор сматра да афикси имају значење зато што су то морфеме; осим тога, творбено значење се третира као резултат синтезе значења творбене основе и творбеног форманта. Значење афикса је серијско и апстрактно, оно је синсемантично јер се остварује у деривату. На стр. 189—190. аутор закључује да је лексичко значење индивидуално; граматичко значење се односи на класу речи (врсте речи), а творбено значење је групно унутар једне врсте речи. Дакле, постоје три равни језичке апстракције: лексичко значење чини први ниво, оно је најконкретније, творбено значење је апстрактније, а граматичко значење је најапстрактније. Творбено значење 1) класификује у њему одражену стварност; 2) формира стереотипе семантичких класификација; 3) сједињује у себи ново искуство са старим; чува човеково искуство фиксирано унутрашњом формом мотивне речи.¹⁰

6. Четврто поглавље. У четвртом поглављу о синтаксичкој семантици постоје четири одељка: *Синтаксическое значение, Предикативность, Модальность и Семантика сложного предложения.*

На 191. страни аутор наводи да је тешко говорити о синтаксичком значењу опште и да га треба свести на значење синтагме, значење просте и значење сложене реченице. Предмет синтаксичке семантике јесу денотативне ситуације. Дистинкција језик-говор одражава се и на семантику реченице. Реченица као јединица говора има конкретан, индивидуални смисао, док реченица као јединица језика одражава тип мисли — то је схема. Такво типско устројство мишљења зове се логема. Она се састоји из предикативности — саодноса мишљења и стварности и модалности, која открива карактер тог односа и завршеност одраза ситуације у мишљењу. Разликује се комуникативно и синтаксичко значење реченице. По неким ауторима, синтаксичко значење је елемент комуникативног, а по другима, комуникативно је елемент синтаксичког. Н. Ф. Алефиренко (стр. 194) се залаже за дијалектичко узајамно дејство оба значењска типа.¹¹

¹⁰ У вези с творбеним значењем очекивали смо да ће аутор посветити више пажње конотативној вредности наизглед неутралних творбених форманата, јер је то у директној вези с темом књиге. Нпр. у српском језику у творби придева људских особина формант *-ав* уноси у придев пејоративност, *-им/-овим* уноси аугментативност, а *-аст* — деминутивност. Исп. Р. Драгићевић, *op. cit.*, 166. Такође, у вези са двојном референцијом деривата, о којој се говори на стр. 172, очекивали смо одвајање једне групе деривата (као што су, рецимо, именице субјективне оцене) у једнореферентне речи. У нашој лексикологији в. о томе Д. Гортан-Премк, *op. cit.*, 130.

¹¹ Дистинкцији синтаксичко-комуникативно значење у нашој синтакси нарочиту пажњу посвећује проф. Љ. Поповић. Он дели реченице на комуникативне (реченице у ширем смислу) и предикатске (реченице у ужем смислу). Оне се могу преклапати,

Од 197. до 207. стране говори се о структури синтаксичког значења. Денотат синтаксичког значења јесте типизирана ситуација. То је координација материјалних објеката и њихових састава у простору и времену. Денотативна ситуација представља језгро синтаксичког значења. Однос реченице према денотативној ситуацији остварује се посредством сигнификата. Различите денотативне ситуације у процесу свог осмишљавања уопштавају се и групишу у апстрактне ситуације које се садрже у дубинском језичком сазнању. Те апстрактне структуре представљају сигнификате синтаксичког значења.

7. Пето поглавље. Пето, последње, поглавље посвећено је семантици текста. Оно се састоји из два одељка, а то су *Семантика свихфразових образованих* и *Смислова структура текста*.

На 246. страни аутор наводи неколико централних проблема семантике текста. Да ли је текст језичка јединица? Да ли се текст може сматрати синтаксичком јединицом? Какви се микротекстови могу третирати као компоненте текста? Значењске везе у структури текста условљене су логиком развитка мисли, а не граматички. Јединице текста су блок, период, дискурс итд. Реченице улазе у њихов састав, али нису основне јединице текста. Дискурс је, по аутору (стр. 249), најважнија јединица текста. У њеној основи је дискурсно мишљење — ход мисли, редослед, веза идеја. Дискурс је предметно-тематско јединство скупа исказа и тематских блокова. Структурне везе у дискурсу могу бити јаке и слабе. Везе међу елементима дискурса зависе од темо-ремаатских односа.

На питање има ли текст семантичку структуру, аутор на стр. 252—256. одговара да је текст целовито комуникативно образовање чије су компоненте обједињене у јединствену, хијерархијски организовану семантичку структуру. Семантичка структура текста састоји се од језгра и периферије. У језгру су смештени предметно-појмовни садржаји, а у периферијски део семантичке структуре чини конотација. Предметно-појмовни садржај текста обухвата денотативне и сигнификативне семе. Денотат текста је ситуација, догађај који је у њему исказан, предметна стварност о којој се говори. Структура текста одражава логичке узајамне везе међу комуникативним дејствима — то је сигнификат текста.

8. Значај ове књиге Н. Ф. Алефиренка је у томе што се за све језичке јединице, без обзира на њихову величину и различитост проналази заједнички, обједињујући именилац и јединствен приступ њиховој семантичкој анализи. Издвајају се лексичко, граматичко, творбено синтаксичко значење и значење текста као посебне семантичке категорије, наглашава се њихов идентитет, а истовремено се обједињују у основи истоветном структуром која се састоји из денотације, сигнификације и конотације. Значење свих језичких јединица се одмерава према односу са стварношћу. Књига представља значајан допринос проучавању структуре језичког знака и забрињавајуће упозорење на неуједначеност приступа и терминологије у овом фундаменталном пољу семантичких и семиотичких испитивања.

Рајна Драгићевић

НАШ НАРОДНИ ЕП У СВИЈЕТЛУ ЈЕДНЕ НАУЧНЕ СИНТЕЗЕ (Светозар Кољевић: *Посијање еја*, САНУ, Нови Сад, 1998)

Опсежна студија *Посијање еја* Светозара Кољевића представља финалну верзију ауторовог дугог бављења, условно речено, епском темом, срочену и објављену на енглеском, безмало прије двије деценије (Оксфорд, 1980), а преведену на српски трудом Јадранке Милановић и публиковану у издању САНУ у Новом Саду прошле године

иако свака предикатска реченица не мора имати комуникативну вредност (обавештење, питање, заповест). Исп. Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Грамајика српскога језика*, Београд, 1997, 181—182.

(1998). У том издању књига има 375 страна великог формата и осим основног дијела у свој састав укључује изузетно богат научни апарат, компонован од текстуалних, картографских и ликовних прилога, опсежне селективно дате библиографије и цијеле лепе регистара. Кад помињем ауторово дуго бављење разним аспектима наше народне поезије, онда подразумијевам све оно што је, од младих дана, кроз фантазију и ауторов аналитички дух, кроз његово изоштравање естетских и аксиолошких судова, кроз његова сазнања у свијету и код нас, те кроз његове бескрајне дискусије и полемичке конфронтирације са једним уским кругом пријатеља, универзитетских професора, дакако саговорника које би интелектуалац и научник од амбиције могао само да пожели, довело до књиге *Наш јуначки еп* (1974) и њене знатно проширене и модификоване енглеске верзије *The Epic in the Making*. Скоро паралелно са објављивањем те књиге у Оксфорду, Кољевић је радио на избору радова из свјетске критичке рецепције о нашем народном епосу; тај његов избор, са уводном студијом, као што је књижевној јавности познато, појавио се, у елитној Нолитовој едицији (Библиотека „Књижевни погледи“), 1982, под насловом *Ка њојшци народног њесништва*.

Тако је, ето, један англиста по вокацији, израстао у једног од најкомпетентнијих специјалиста за наш еп и, могло би се рећи, за феномен епског народног стваралаштва уопште. Свјетска наука о књижевности нема сигурно ниједну тако важну и интригантну тему са нашег простора као што је ова која се тиче постања и развоја нашег епоса. Наравно, због њеног компаративног аспекта и тзв. „хомерског питања“. Проучивши најрелевантнију теоријску и књижевноисторијску литературу о феномену епског пјесништва, стварану од епохе раног романтизма па до позних деценија овог вијека, он је стекао једну велику предност коју углавном домаћи истраживачи нијесу имали: могао је на предмет свог интересовања да гледа из разних перспектива и у ширем и реалнијем контексту. С друге стране, опет, имао је предност коју страни истраживачи нијесу: растао је и, у доброј мјери књижевно се изражавао, у једној атмосфери која је неке епске атрибуте, данас, нажалост, већ непрепознатљиве у својој деформности, чувала у вријеме кад су за европски свијет они могли бити само далеки егзотични ехо предцивилизацијских времена. Кољевић је, дакле, био довољно информисан и дистанциран од своје велике теме, и, опет, довољно близак и, скоро да кажемо, генетски везан за њу.

Иако наслов књиге више упућује на еволутивни и историјски ход епског корпуса, аутор је своју велику научну сагу стратешки засновао на суптилном укрштању дијахроне и синхроне перспективе. Он је то урадио на начин који не нарушава симетрију књиге: читалац, практично у сваком тренутку, има на располагању не само каузалистичку причу о материјалу него и материјал сам. Наравно, материјал у ауторовој строгој и функционалној селекцији, диктираној захтјевом да се наш епос сагледа у својој многоликости: превасходно естетској, а затим и етичкој, антрополошкој, културолошкој, социолошкој, историјској и сл. Кољевић је, наиме, морао непрестано имати на уму карактер свог сложеног предмета, који, попут полиедра, има више страна. И без теорије *Weltanschauung*, сваком оном ко се озбиљније позабави нашим епским комплексом бива јасно да је он асимилирао дубинску матрицу нашег етноса, упио у себе отиске његова живота и мишљења и трагове његова историјског хода. У језик, и народно стваралаштво као његов најизворнији производ, један народ у скоро полумиленијумској епоси усмености, кад је писменост из историјских разлога потиснута и маргинализована, пренио је све што је овај могао примити.

Аутор је знао да је феномен епоса у сржи свих круцијалних питања књижевне историје, односно да његово рјешавање стоји на почетку те научне дисциплине. На плану појединачних националних књижевности тај проблем се читује утолико јаче, уколико су тај епос и цјелокупни национални фолклор богатији и са више естетског и општедуховног потенцијала. У случају наше књижевне и културне историје значај усменог епског пјесништва је ван спора: према аутору, то пјесништво је симбол духовног идентитета народа исто тако као што су пирамиде за стари Египат, Хомерови епови за хеленски свијет или катедрале за средњовјековну Европу.

Иако никад није стасало до јединственог епа, наше народно епско пјесништво је доспјело до лијепих, не ријетко и моћних умјетничких форми, које срећемо поглавито у збиркама записивача прошлог и овог вијека. Радило се, према актуелним теоријама,

о тзв. „последњој фази” еволуције епске масе прије њеног дефинитивног стапања у цјелину епа. Независно од тога да ли овим теоријама морамо поклонити пуно повјерење, сигурно је једно: та поезија има своје далеке коријене, помене и трагове у средњовјековној књижевности и своја преплитања са писаном традицијом, као што неспорно има и своју ближу претходницу, истина не тако естетски суверену, али несумњиво „истородну”. Та претходница коју чине пјесме спорадично записиване од краја XV в., али још увијек, како аутор примјећује, „много година прије времена Кирше Данилова, Томаса Персија, Џејмса Макферсона и Јохана Готфрида Хердера”, махом бугарштице у својим извјесним варијететима, али и осмерачке и десетерачке пјесме, без обзира на версификацијске и неке друге разлике, и, уопштено гледано, естетски нижи ниво у односу на поезију записану у XIX и XX в., прије свега ону у Вуковим књигама, има са њом заједничке теме, јунаке, формуле, стилска средства и сл. За књижевну науку та претходница је драгоцјена управо зато што омогућава праћење промјена и докучивање неких могућих законитости у том смислу. Зато обје те линије поезије представљају један корпус, који се мора посматрати у цјелини ако се има амбиција да се успостави његова дијахрона димензија и да се, евентуално, сазна нешто више о начину функционисања, условно речено, епске мисли и понашања епских творевина у усменој предаји и на њиховом путу кроз временске и генерацијске слојеве. Неке фундаменталне теорије свјетских аутора о феномену епа, рецимо оне које је Матија Мурко иницирао својом књигом *Трагом српскохрватске народне епике* и оне које су формулисали водећи људи харвардске школе Милман Пери и Алберт Лорд, имале су као основу нашу епiku. Тако је на нашем епском материјалу потврђена једна од најпроминентнијих теорија о епском пјесништву — теорија о формулама, која је своју разраду доживјела у радовима поменутих харвардских професора, и која је освијетлила можда кључно питање епског феномена — питање позиције пјевача, мјере његове слободе и удјела његовог креативног учинка.

Аутор *Посијања епа* настоји да сагледа наш епос у његовом тоталитету. Он га прати од првих спорадичних и рудиментираних форми, кроз успутна записивања и ране збирке, кроз мијешање са писаним изразом, кроз појављивање у разним метричким облицима, те кроз његову припадност разним друштвеним контекстима и разним географским регијама. Еволутивни ход те поезије га даље води преко збирки познатих сакупљача прошлог и овог вијека, оних које доносе велики талас десетерачког препорода, до њених новијих не тако успјешних, а некад и проблематичних, појава. У свијетлу нових научних сазнања и уз помоћ своје логичке анализе он је покушао да изврши реконструкцију пута којим се та поезија кретала од постања до своје завршне фазе. То је, свакако, незамисливо сложен поступак размршавања толико уплетених конаца, скоро гордијевски тешких чворова, у којима су се преплеле наше разнолике традицијске нити, свака обојена својим временом, својим географским простором и својом социокултурном основом. Истина, на том путу није био сам; низ наших и страних аутора од имена оставило је на њему свој траг. Међутим, мноштво туђих трагова не осигурава увијек новодошавшем ни лак ни добар пут, а, наравно, никад не супституише властити.

Анализа конкретних пјесама и поетских фрагмената утемељује другу раван књиге — синхронијску. И, управо, ту, чини се, долази до изражаја ауторова ријетка способност да брзо, с поузданим естетским чулом, нађе прави пут који води до жељеног проблема, најчешће естетског или етичког, али често и психолошког или социјалног, или, што опет не ријетко бива, и до свих заједно. И да то саопшти у мало ријечи. Пред читаоцем, попут цвјетова, отварају се раскошне „боје” изабраних пјесама или само група стихова, или једног јединог стиха, изломљеног хексаметара, десетерца или осмерца, са сликама, звуцима и ритмовима. И са скривеним значењима и богатим асоцијативним изазовима. Међутим, Кољевић није од оних аутора, каквих је кад је у питању велика тема много, који само трагају за антологијским пјесмама, провјерено вриједним стиховима и који само пишу тоном одушевљеног апологете. Најзад, концепција цијелог пројекта остваривања велике синтезе није му дозвољавала да остане на нивоу антологијских узорака. Било је неопходно, према томе, да се проговори и о тамној страни наше епике, о њеним напрелинама и падовима. Да се понуди једна синтетична представа, растерећена романтичних заблуда да је наш епос саздан само

од хомеровских узлета, оних пред којима је интелектуална Европа остала задивљена, а не и од производа, који се нијесу издигли изнад шкрте хроничарске нарације, остварене скоро искључиво уз помоћ општих мјеста и формула, уз то понекад етички неприхватљивих и психолошки проблематичних.

Најзад, да се каже и то: осјећа се да је ова књига писана за један шири читалачки контекст него што је српскохрватски. То се види по генералној концепцији, по експлицирању низа појмова и информација који се у домаћој рецепцији мање-више подразумијевају, по одбиру литературе и по опремању књиге на код нас, нажалост, још увијек риједак начин — богатом и разноврсном научном апаратом, која задовољава и најстроже научне захтјеве.

* * *

На крају бих хтио нешто да кажем о једној димензији значајној за рецепцију Кољевићеве књиге. Ријетко ће читалац, ма колико упоран и страствен, имати сусрет са студијом попут ове: научном синтезом великог обима о једном фундаменталном и сложеном питању која се чита лако, са уживањем и несмањеном потребом да се тај чин обави у континуитету. У том јој, наравно, иде наруку њена велика тема, генетски урасла у наш национални код, али исто тако, или још више, њена раскошна стилистика, заснована на кристално јасној и лијепој реченици и дискретној духовитости која тако успјешно амортизује оптерећујућу озбиљност онога што се обично назива научним стилем. Нећу наводити примјере из књиге, јер их је одиста много који би заслуживали издвајање, али хоћу, уз ризик да будем индискретан, један поводом ње. Тим прије, што ме искуство стечено у бројним контактима са Кољевићем и његовим другим текстовима увјерава да је поменута дискретна духовитост напросто својство његова дискурса. На примјерку књиге који ми је поклонио стоји кратка посвета: „за наше дружење на највишем нивоу”. Тешко да би ико ко није упућен схватио амфиболичну скривалицу, у којој се умјесто уобичајеног симболичног подастире буквално значење. Јер, „највиши ниво” јесте, у овом случају, Језерска висораван, на 1500 м надморске висине, по којој смо крстарили неколико прелијепих љетњих дана. У питању је онај исти епски пејзаж у који је Вуков пјевач Стојан хајдук смјестио своју грандиозну фикцију *Женидба краља Вукашина*. Из те пјесме је у том крају никла цијела једна „накнадна” реалност у коју смо, дакако, били уроњени и ми. Док смо пили кафу у ресторани-видиковцу епског имена „Момчилов град” или док смо стајали загледи у воду Вражјег језера, из ког је, према легенди коју је Вук записао, излетио крилати коњ, мој саговорник није начињао епску тему. Као да иза њега нијесу стајале толике стотине страница текстова о епци. Међутим, у одушевљењу које није скривао, панорамом висоравни, вертикалама које воде до плавичасте траке ријеке Таре у дубини, и цијелим простором између Пирлитора на сјеверу и Дурмитора на југозападу, осјећало се много више од пуке туристичке импресије. Склон сам био и тада и данас да у том „вишку” препознам „епски синдром”, односно онај исти естетски контакт са пејзажом који је, некад давно, тачније године 1820, ублажавао затворске дане трагичном Вуковом пјевачу.

Ново Вуковић

СРПСКА НАРОДНА ЛИРИКА, БАЛАДА И РОМАНСА У НОВОМ КЉУЧУ

Зоја Карановић, *Анџологија српске лирске усмене љезије*, Нови Сад, Светови, 1996, 335 стр.; и *Анџологија српске лирско-ејске усмене љезије*, Нови Сад, Светови, 1998, 303 стр.

Ваљда ни једна друга наука није толико повезана са осталим наукама колико фолклористика. Блиска с етнологијом и антропологијом, археологијом и историјом уметности, историјом и историјом религије, филозофијом и психологијом, као подручје усмене уметности речи — нераздвојна са науком о језику и теоријом и историјом

књижевности — она се у последње време обогаћује мултидисциплинарним истраживањима.

Једно од таквих истраживања, и то веома успешних, јесу две антологије које је приредила проф. др Зоја Карановић.

Прва је *Анџологија српске лирске усмене поезије*, из 1996, а друга је *Анџологија српске лирско-епске усмене поезије*, из 1998. године, обе у издању Библиотеке Аз из Новог Сада. Богате одабраним текстовима (161 лирска песма и 116 епско-лирских), свака од ових антологија праћена је списком од преко 150 прегледаних збирки, антологија, и публикација, речником непознатих речи, селективним библиографским подацима о коришћеној литератури. Обе имају поговор од шездесетак страница, и приређене су по истом кључу — као својевсна фолклорна мапа која обједињава записе лирске поезије, с једне стране, и баладе и романсе, с друге, од најстаријих помена до данас, из свих крајева где српски народ живи, где је живео и где су допирали српски културни утицаји, од Старе Србије до Далмације и њеног залеђа, преко острвља и целе Војне Границе, Беле Крајине, Босне и Херцеговине, Црне Горе, итд.

Лирске народне песме Зоја Карановић је поделила на религиозне, обредне, посланичке, обичајне, љубавне и породичне и у оквиру те поделе извела је подврсте, и поставила их у суштини као својеврсну основу на којој почивају баладе из потоње збирке.

Дајући битне карактеристике врста, Зоја Карановић трага и у појединачним песмама за архаичним наслагама, за сликама и ситуацијама које имају митско-религијску и „магијско-култичку функцију”, да би преко вербалног слоја откривала анимизам и аниматизам, и спајање космичког у болу и весељу са надљудским, општељудским и етничко-националним. Изводећи настанак поезије из обреда, она посматра „понављање процеса стварања” и промене учесника у „обредно-митском календарском сценарију”, повезује сезонске ритуалне послове са обредима прелаза. Инсистира на обредности чак и љубавне лирике, видећи, на пример, у девојачкој патњи процес прилагођавања заједници, улазак у иницијацијску кризу, у њеној чежњи демистификацију биолошке природе пола, у огледању у води и преоблачењу — враћање на „прастање андрогина”, на „инкубациону фазу иницијације”. Свако одступање од ритуала ће бити кажњиви прекршај са тешким последицама по човека, да би промене погледа на свет, у новијим слојевима културе, могле опет донети нова вербална тумачења. Тако ће поглед на инцест између брата и сестре као нарушавање забране бити прочитан у знаку новијег времена.

Праћећи преко митолошких песама архетипске слике о стварању света, а преко других врста његово стално обнављање, ова поезија постаје сећање на свет који нестаје, или како каже сам аутор „молитва над његовим ишчезавањем”.

То ишчезавање ће Зоја Карановић пратити и у песмама које је назвала епско-лирским, а разведрила их романсама.

Својеврсним, рекла бих, историјској поетици прилагођеним семиотичким приступом, ретроспективним раслојавањем саме вертикале духовне културе, Зоја Карановић је загледавши се у порекло лирике, сагледала митско да би тако указала веома велику старост баладичне поезије. Праћећи у њој елементе које је ова веома сложена врста узела из некњижевног модела — из обреда, обичаја, религије, из свеукупне културе, као оригинала, и у ближој ретроспективи из обредне поезије — дакле из готовог књижевног модела, аутор је основни концепт баладе видео у њеној заокупљености „личном и породичном... али и социјалном и космичком драмом, изазваном преступом, грехом или неадекватним понашањем појединаца унутар једне заједнице...”, другим речима у огрешењу о поредак, у прекршају забране, у најопштијем смислу.

Зато, супротно од већине истраживача она не дели баладе на подврсте, обједињујући их оваквим приступом. Зато јој у првом плану и није књижевна анализа, коју је заиста надахнуто извршила Хатица Крњевић — већ разрешење у структуру утиснуте мисли која је постала уметничка, али чији је кључ у митском погледу на свет.

Тумачење се заправо добија разлагањем процеса транспоновања у уметност речи, раслиставањем културних слојева.

У балади *Стојан и Рада*, на пример, са чувеним мотивом о родоскврнућу (а ретко за који мотив има толико литературе, од Костомарова и Драгоманова у 19. веку, не-

заобилазног Otto Ranka почетком 20. до најновијих приступа), ти слојеви заиста падају у очи. Од сагрешења са братом, сестра се брани забраном која важи у њеном и његовом културном ареалу, не само у хришћанској, него управо у православној заједници: „Стојане, лудо полудо! / Не ли смо пуста роднина? / Тата и чича, два брата, / А ми с тебе братанчета?”, да би у најдубљем, али функционално преобраћеном, културном слоју сама природа онемогућила грешни чин: „Духнуше виор-ветрови / Та су га оба однели. / Куд Стојана пронели, / Сирове горе увеле, / Бистри кладенци посали. / Куда су Раду пронели. / Суве се горе развиле. / Суви кладенци протекли”. Тако претварање анимистичког и аниматистичког начина мишљења у познату закључну формулу, још једном потврђује метафору у народној традицији као „извидницу открића”, како ју је сагледао Мија Павловић.

Долазак до открића није, међутим, увек једноставан. Зоја Карановић је заиста у овом мукотрпном трагању за „сигналима некњижевно кодираних информација” морала да се суочи са свим пољима из којих оне потичу, и да дедукцијом из сваке баладе посебно изводи закључке о њеном пореклу и променама које је претрпела. У том смислу веома су занимљива њена декодирања балада о несрећним удајама и женидбама „надалеко”, о узроцима трагедије.

Ређањем варијаната, с једне стране по тематско-мотивском принципу, а с друге, по понављаним формулативним елементима у тексту, типским бројевима или „материјалним” објектима (на пример улога броја девет у његовом симболичком значењу „краја и почетка”, „преласка на нови ниво”; или улоге камена као везе са „оностранним”, итд.) опет се долази до тумачења обликовања модела света, али и цивилизацијских слојева. До изражаја долазе обичаји и веровања, моралне норме, које без обзира на интернационалност мотива чине интегрални део једне културне целине (похођење, односи сестре према брату, снага девојачке клетве, скућивање невесте као најтежи грех).

Треба свакако поново споменути и ауторово тумачење настанка баладе као жанра из поезије обреда, које даје решење за драмско и трагично у њој, али и за њену чувену недореченост. „Издвајајући се из контекста обреда који је у својим оквирима подразумевао и превазилажење кризе, балада је од оног тренутка у којем је функционално и смисаоно прекодирана настављала да живи самостално. И управо од тада она више није могла да понуди решења аналогна обредној лирици.” Очигледно је дакле да отуд, рекли бисмо, потиче и њена загонетност, као специфично и најпривлачније обележје уметности.

У истом кључу, настанком из обредне поезије аутор тумачи и настанак романсе, „али из оне фазе обреда у којој је свет симболички васкрсавао”.

Блиска изучавањима теорије архетипова, посебно распрострањена у етнологији ова књига показује да „појаве које изгледају довољно јасне на површини, откривају, када се испитају са унутрашње стране много сложеније субструктуре”. У изучавању усмене уметности речи, раслојавање је приметније него у етнологији, јер је фолклор уметничка објективизација. Поетски дискурс чува одјеке и усмерава поруке на цео културни, друштвени и историјски простор, али их усмерава у оквире одређеног усмено-уметничког система.

Све обредне и обичајне слике или детаљи једнаки или истоветни „припадају целини временског склопа који вуче корен из свега што је било и што представља услов свега што ће бити”, како би рекао Мирча Елијаде.

И на крају, да закључимо да су ово вредне, храбре, инспиративне и изазовне књиге.

Нада Милошевић-Ђорђевић

ТЕОРИЈА, ПОЕТИКА, ИСТОРИЈА

(Новица Петковић: *Огледи о српским јесницима*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 1999)

Књиге Новице Петковића побуђују све већу пажњу и, будући да их је већ једанест, траже од нас да пронађемо могућност да их видимо и као фрагменте једне си-

стемски засноване целине. То што међу њима има и оних које спадају у област књижевне критике (*Арђикулација ђесме* и *Арђикулација ђесме II*), теорије књижевности (*Језик у књижевном делу, Од формализма ка семиотици*) или су, пак, посвећене проучавању поетике националне књижевности (*Оглед из срђске ђоеђике*) или поетике појединих великих писаца модерне српске књижевности (*Насђасијевићева ђесма у насђајању, Лирске еђифаније Милоша Црђанскођ*), никако не би смело да буде препрека да у њима видимо покушаје да се један аналитичко-теоријски напор „проведе” кроз различите области. Оно што ће читаоцу Петковићевих књига одмах пасти у очи свакако је околност да је реч о проучаваоцу књижевности који је, од самог почетка, настојао да своју тачку гледишта на књижевност заснује тако што ће узети у обзир она књижевно-теоријска знања која су у XX веку добила доминантно место.

И сама околност да је Новица Петковић нашу средину упознавао са значајним књижевно-теоријским школама (руски формализам, тартуско-московска семиотичка школа) и њиховим значајним представницима (Ј. М. Лотман, Б. Успенски) несумњиво је допринела да се на њега гледа као на књижевног стручњака који се доминантно формирао под утицајем књижевно-теоријске мисли која је настала у другим срединама. Готово да је искључена свака могућност да је Новица Петковић, макар у сасвим малом обиму, могао да се ослони и на понешто из домаће књижевно-теоријске мисли, посебно оне која је већ постала део нашег књижевног наслеђа. И то није нимало случајно, будући да је наше књижевно-теоријско наслеђе готово сасвим занемарено, да се према њему негује потцењивачки однос и да се о њему суди као о нечему што је давно мртво. А да има више добре воље сасвим би се лепо могло видети да идеја тзв. иманентног проучавања књижевности почиње да се помаља у појединим текстовима Милана Савића, да добија средишње место у књижевно-теоријским погледима Љубомира Недића а да јој је Богдан Поповић дао систематски допринос својим огледом „Теорија реда-по-ред”, који, сасвим сигурно, уз Недићев „Покушај о литерарном укусу”, спада у најбоље књижевно-теоријске радове који су код нас икада написани.

Једноставно речено, не занемарујући утицај који је на Новицу Петковића извршила књижевно-теоријска мисао настала у нашем веку, мора се више пажње посветити и оним елементима књижевно-теоријске мисли код нас који су необично важни за Петковићево формирање. Ако читалац узме у руке било који Петковићев оглед посвећен неком од великих писаца наше модерне књижевности (а посебно огледе о Борисаву Станковићу, тачније о његовом роману *Нечистиа крв* и Милошу Црђанском), он ће видети да се анализа одвија онако како је Богдан Поповић замишљао да се мора одвијати анализа ма ког књижевног текста („У књижевности треба анализати утиске створене суптилним и сложеним „хемиским” комбинацијама речи, од којих је свака поједина, по свом осећајном значењу, неопредељена и немерљива”, „Још један, и још крупнији корак унапред, учиниће се оног дана кад се схвати да је проучавање књижевних и уметничких дела могуће само ономе који полази не само од тих дела и њихових општих особина, но који буде у стању поћи и од њихових ситних, што конкретнијих, техничких појединости, од основних састојака из којих се састоје и на којима се дижу, у много спратова, све шири ефекти, све оштрије особине уметничких дела, што значи и цела наука о књижевности и уметности”).

Полазећи у огледима о Станковићу и Црђанском од реченице, од начина на који један од њих „гужва” своју реченицу покушавајући да у приповедачев видокруг укључи и тачку гледишта самог јунака а други реченицу „разбија”, парцелизује, да би променама у ритмичко-мелодијској сфери и распореду речи дошао у прилику да у књижевни опис уведе чулне сензације које пре тога наша књижевност није могла да описује, Новица Петковић прелази све етапе пута о коме говори Богдан Поповић. Друга је ствар, наравно, што се он служи и оним знањима која су дошла после Поповића, посебно знањима из модерне лингвистике. Читалац Петковићевих огледа јасно види да та знања имају технички карактер а да је оно за шта је подстицај дошао из Поповићевих радова на једној општијој, методолошкој равни. Исто тако, не треба сметнути с ума ни чињеницу да је Новица Петковић, проучавајући књижевно-теоријске погледе руских формалиста, морао узети у обзир и околност да су они важне подстицаје добили од авангардне књижевности, да су они опсесију књижевним поступцима и средствима најпре срели код својих савременика и пријатеља а да су је, тек по-

том, преводили на књижевно-теоријску раван. То је, свакако, био разлог да Петковић, посебно на самом почетку свог рада, опсесивно анализира Винаверове есеје а да се, касније, детаљније посвети постичким текстовима наших модерних писаца (Црњански, Настасијевић, нпр.).

Нема сумње да је Новица Петковић, окрећући се таквим програмским текстовима какви су „Објашњење Суматре” Милоша Црњанског, на једној страни и „Младићство народног генија” Растка Петровића, на другој страни, могао непосредно да види значај отпора књижевним конвенцијама претходне епохе и значај онога што Поповић зове ситне појединости у изради књижевног текста, једнако као што је на примеру Растковог огледа-антологије могао да види улогу једног занемареног а важног тока нашег усменог наслеђа. Оно што је, у чисто теоријској сфери, сазнао од тартуско-московске семиотичке школе, а што се односи на схватање културе као низа језика преко којих нам се преносе важна саопштења, Новица Петковић је могао непосредно, у Растковом опису тзв. ситних усмених народних умотворина, да види као један од тих језика у дејству, у уобличавању једног посебног модела слике света. То је, у исто време, могао бити и облик Петковићеве припреме за бављење поезијом Момчила Настасијевића, песника који је, у оквиру своје поетике, изградио целовит систем лирског моделовања слике света. За Настасијевићев модел слике света је карактеристично, а Новица Петковић је то добро показао, спајање елемената који се налазе у различитим временским и искуственим равнима (библијска слика котла у коме се кувају грешници и слика модерног града у коме људска јединка не живи већ трпи и страда). Спајањем оваквих слика Настасијевић је изградио један врло сложен песнички језик који се мора врло стрпљиво, слој по слој, откривати и описивати. Тај опис ће читалац наћи у Петковићевој књизи „Настасијевићева песма у настајању”, у којој су песнички поступци описани са прецизношћу и дубином којој нема премца.

И Растко Петровић, својом везаношћу за један модел усмене културе, и Момчило Настасијевић, својим готово митологизованим односом према матерњој мелодији („на коју мелодију човек непосредно уздрхти, те је мајке син”), као да су Петковићу оснаживали оно у шта су га у једној другој сфери упутили тартуско-московски семиотичари — да ми свет видимо очима модела културе којој припадамо. Отуда мислим да и проистиче дубоко Петковићево слагање са поетичким начелом Момчила Настасијевића: „Свима припадне само ко је кореном дубоко продро у родно тле”. Другим речима, Новица Петковић је, и кроз једно књижевно-теоријско становиште и кроз праксу наших модерних писаца, увидео значај модела културе који је положен у основу неког књижевног текста. То је пресудни разлог што је он, са толико стрпљивости, описивао модел културе старог балканског варошког света који је Борисав Станковић претворио у основу слике света у роману „Нечиста крв”. Тако је суштински измењена тачка гледишта у односу на Станковићев књижевни свет и његово место у српској култури и тако је, у исто време, један тумач књижевности показао значај оног начела које је Со-сир преузео од Имануела Канта а по коме тачка гледишта обликује предмет. Полазећи од уверења да Борисав Станковић описује једну сложену, истанчану културу, са много забрана и прописа, Новица Петковић је показао како та култура на посебан начин уређује и своју просторно-временску схему и свој систем вредности у коме је мрежа забрана тако густа да је много одбачених и прокажених, који су добили централно место у „Божјим људима”. Новица Петковић је први тумач Станковићевог дела који је показао значење просторне организације слике света и осветлио понашање јунака, зависно од простора у коме се налази.

Интересовање за ове елементе, сасвим сигурно проистекло и из подстицања узетих од Лотмана, Успенског и низа других теоретичара, омогућило је Петковићу да на сасвим нову основу постави аксиоматска становишта модерне науке о књижевности о тексту као основном предмету анализе и свести да је тај текст направљен од речи, од језичких јединица уређених по систему посебних правила. Мада никад своје анализе није смештао изван овако оцртане теоријске подлоге, Новица Петковић је, релативно рано, дошао до свести да је необично важна сама слика света која се у неком књижевном тексту обликује. Ако га је познавање лингвистичких учења водило ка могућности да врло прецизно издваја и најсуптилније и најсложеније видове тропичног описивања, нема сумње да му је оно и омогућавало да из новог угла види како се у самом

књижевном опису (и потом у целом књижевном тексту, наравно) конституише једна посебна стварност. О тој реалности Петковић говори као о међусвету поетских предмета. Као типичне примере за поетске предмете, предмете који не постоје нигде изван песничког језика, Петковић наводи синтагме *барке сна* из једне Дучићеве песме и *йщеницу селицу* из једне песме Васка Попе. Као што видимо, и у једном и у другом случају песници су узели по један одсечак нечег из предметно-материјалне сфере и пренели га у једну сасвим нову сферу у којој он има само поетску вредност, пошто је материјално-телесно празан.

Исто тако, Новица Петковић је посебну пажњу покљонио поступцима и средствима којима се творац књижевног текста служи да своју творевину одвоји од тзв. стварности свакодневног језичког комуницирања. И ту се Петковић ослонио на оно што нам пружају усмене творевине. Обраћајући, у складу са Лотмановим уверењем, посебну пажњу на оквири књижевног текста, Петковић је формулисао своју идеју о постојању тзв. пребаживача, односно оног елемента књижевног текста који се јавља на самом почетку, на предњем оквиру, а који је, у ствари, за нас сигнал да улазимо у књижевно обликовани свет. Издвојивши неколико типова пребаживача, Новица Петковић је, у основи, изградио претпоставке за један нови приступ композицији књижевног текста, односно нови приступ граматички елемената од којих се склапа књижевни текст. И зато кад читамо његове огледе о прози Борисава Станковића или Милоша Црњанског ми видимо да он необично велику пажњу поклања оквирима, понављањима, паралелизмима, улози тачке гледишта у изградњи књижевног описа, пошто му је циљ да нам покаже како се сам књижевни текст склапа. Тек кад то довољно детаљно сагледамо, можемо да видимо и сву сложеност саме слике света која је књижевно моделована.

Да би се уопште дошло до слике света која је у неком књижевном тексту моделована треба понекад превалити јако дуг пут. Можда најбољи пример за то ћемо срести у Петковићевој студији о поезији Васка Попе. Поставивши себи за циљ да покаже како је у саму основу свог песничког света поставио „слику света као живе целине — која се из нашег живота повукла, сачувана тек на дну сећања — Васко Попа нам је снагом језика и песничке уобразиље поново вратио, сежући притом врло дубоко, све до човековог раног обредног искуства”, Петковић је користио широку аналитичку подлогу у којој важну улогу имају и Чајкановићеве студије о нашој старој религији и митологији и теоријска сазнања о природи књижевног моделовања. Захваљујући томе, Петковић је и могао да нам покаже „слику света као живе целине”, али је могао и да нас увери да модерни песник, после авангардистичке побуне против наслеђа и традиције, настоји да се враћа све дубље у модел културе и да из њега захвата, по правилу, најстарије слојеве у којима су сачуване прве представе о устројству света. Анализа Настасијевићеве и Попине поезије су Петковићев прилог упознавању најдревнијег језика наше културе, језика који је митолошки кодиран и отуда подесан за песничку примену.

Начин на који је Новица Петковић анализирао поезију Настасијевића и Васка Попе показује да модерни проучавалац књижевности мора поседовати сложена и разнолика знања а да сва она, опет, морају бити подређена само једном циљу — откривању саме природе књижевног говора, његове дубље граматике. Нема сумње да је Новица Петковић, врло често, имао пред очима један необично светао и важан пример из наше најновије праксе тумачења књижевности, поезије посебно — Зорана Мишића. Зоран Мишић је први међу нашим тумачима књижевности јасно омеђио своје подручје — интересовали су га само песнички текстови. У исто време, он је, међу првима, видео да је суштина модерне књижевности у некој врсти њеног амбивалентног положаја. А ту амбиваленцију је Мишић овако описао: „У тренутку кад је, сав предан интроспекцији, поверовао да је открио неутуђиву основу свога бића, он је, из дубина подсвести, напакон осветљених, зачуо тамне предачке гласове, а у маглинама небеским, напакон блиским оку, сагледао стару тајну”. Сагледавајући на овај начин однос старо—ново, видећи га, тачније речено, као један вид преплитања, Зоран Мишић је и могао рећи да је „модеран песник онај чији изванредни и непоновљиви глас долази из давнина наше свести, а одјек му се већ из пространства будућих враћа”.

Слободно се може рећи да је тако Мишић припремио подлогу на коју је Новица Петковић поставио своје анализе текстова модерних српских писаца. Мада је могао да проблеме који су га опседали разматра искључиво у једној општини, теоријској сфери, Новица Петковић се, врло брзо и у потпуности, окренуо анализама појединих књижевних дела, очигледно видећи у томе двоструку шансу. Најпре да су теоријска сазнања само предуслов за аналитички посао и да је њихова вредност видљива само у оперативној примени, а потом и да су теоријске опсесије, врло често, ствар моде и тренутка, да се књижено-теоријске школе и учења непрекидно смењују, а да трајније дејство има само онај напор који је усредсређен на анализу конкретних књижевних дела.

Књигу *Огледи о српским њесницима* чини шест огледа, од којих су неки раније објављени у појединим књигама (*Огледи из српске њоешике*, *Лирика Милоша Црњанског*) а неки у зборницима радова у оквиру серије *Поетичка истраживања* Института за књижевност и уметност у Београду. Међу овим огледима најопштији предмет има онај који је посвећен развоју ритма и интонације у српском стиху („Ритам и интонација у развоју српског стиха“), и у коме је основни циљ овако дефинисан: „овим радом не желимо да постигнемо ништа друго осим да ближе осветлимо процес одвајања нашега уметничког стиха од усмено-фолклорне основице. Још уже и тачније: процес његовога ритмичког усавршавања (увећавања ритмичке разноликости, богатства и еластичитета) помоћу активирања синтаксичке интонације, односно ослобађања синтаксичког низа од првобитне сраслости његове за метрички образац у усменоме стиху.“

Прелазећи на опис овог процеса у нашем стиху, Новица Петковић сматра да је погрешно уверење да је наш стих „с вештачкога и тешког псеудокласицистичког“ прешао на „природан и лак стих из народне поезије“, пошто је и усмени стих „вештачка творевина као и сваки други стих, а уз то је по неким својим особинама чак и изразито тежак: канонизован је и затворен“. Захваљујући томе, Петковић је, после анализе низа примера, извео закључак да: „Усмени стих створио је синтаксу у синтакси: у њему је дошло до особите фразеологизације, окоштавања једнога издвојеног скупа синтаксичких образаца“. Као прву важну развојну етапу у коришћењу усменог стиха у уметничкој поезији Новица Петковић издваја Његошев десетерац у коме се већ може запазити „самостално кретање синтаксичке интонације“. А то значи да је Његош настојао да промени нешто од онога што је опште обележје поезије нашег романтизма: „јер ако се ишта већ на први поглед у стиху наших романтичара може запазити, онда се пре свега запажа сиромашна а крута синтакса, и, сиромашна, једнолика реченична интонација“.

И други проучаваоци нашег стиха, као Светозар Петровић, указивали су на последице одвећ крутог придржавања образаца усменог стиха у поезији наших романтичара (Петровић каже да код нас нема опкорачења које је обележило поезију романтичара од „Француске и Енглеске до Русије“). Идући у истом смеру, Петковић каже да је опкорачење „нешто попут истуреног краја једног конца који нам кад га повучемо, указује пут ка скровитим и прилично сложеним, мање или више испреплетеним односима између метричког обрасца и синтаксичко-интонационог низа“. Укључивање опкорачења у „новију европску уметничку поезију“ имало је за последицу то што „песник се синтаксичким уређивањем може слободније користити; тада метрички образац задржава улогу једноликог (монотоног) ритмичког фона, а синтаксичко уређивање служи за уношење разлике, за слободнија варирања, односно за јаче диференцирање ритмичког кретања од стиха до стиха“.

Овакви песнички поступци имали су крупне последице а најкрупнија је она коју Петковић овако дефинише: „синтаксичка интонација преузела је улогу коју је имала музичка мелодија тачно онако као што је канонизовано гласовно понављање (тј. рима) преузело на себе улогу коју је некада очигледно обављало музичко каденцирање“. Песници су, другим речима, тражили путеве како да синтаксичко-интонациони низ ритмички ослободе и активирају: „Синтаксичко-интонациони низ који је у усменом стиху за метрички образац везан начелно се у уметничком стиху на два начина може ритмички ослободити и активирати: или тако што се хотимично према новом а строжем обрасцу допунски преуређује, или тако што се метричка ограничења постепено ублажавају, а понекад и укидају, па допуштају да се синтаксички-интонациони низ слободније развија“. Анализирајући праксу наших песника, Петковић каже да је Лаза Костић

„изабрао онај први пут” тј. он није напустио усмени стих „него је ритмички низ у њему преуређивао увећавајући му артистичку меру”, док је насупрот томе, Војислав Илић напустио усмени стих.

Допринос Војислава Илића развоју нашег стиха је, по Петковићевом уверењу, веома велики, посебно и стога што потврђује ону претпоставку о књижевном развоју по којој тај развој не иде линијом „постепеног усавршавања него у виду повремених ломова и заокрета”. И док је Лаза Костић уложио огромне напоре „да ритмичко-интонацији низ у нашим усменим стиховима (пре свега у десетерцу и осмерцу) према неким строжим теоријским правилима преуреди”, „раскид Војислава Илића са нашим романтизмом у извесном је смислу и враћање на поезију и стих с којима је наш романтизам био раскинуо, тј. враћање на (псеудо)класицизам”. Светозар Петровић ово Илићево враћање на класицистички стих посматра и као „прву школу наших пјесника за слободни стих”, а Новица Петковић истиче да „гледано на општем плану историјскога развоја, код Илића је први пут у српскоме стиху ослобођена обична, тзв. немаркирана синтакса (у романтизму је она била маркирана по своме пореклу као фолклорно-песничка), па је зато њена неспутана, заправо стиховним сегментовањем само усмерена и благо стилизована интонација, могла да преузме на себе ритмотворну улогу”.

Оцењујући Илићев допринос развоју српског стиха, Петковић каже: „У поезији Војислава Илића српски је стих прошао кроз онај развојни ступањ кад се вештачка (другостепена) схема конструктивних граница доводи у велику близину природнога уланчавања говорног низа”. После Војислава Илића долази, по значају за развој стиха, Јован Дучић, који је од Илића „преузео једанаестерац” који ће врло брзо напустити „у корист дванаестерца (француског александринца), али ће га зато Ракић довести до ритмичког савршенства”. И Илић али и Дучић и Ракић су у нечему сродни: „као што је он (Војислав Илић) полазио од страних, класичних античких и руских стиховних и строфичних узора, тако су и они полазили од француских стиховних и строфичних узора”.

Кад посматрамо Дучићеву и Ракићеву поезију, по Петковићевом мишљењу, запажамо да су стихови „ритмички рељефнији зато што је сразмерно велики број ритмички потентних компонената из говорнога низа укључен у њихов ритам”. Отуда је и проистекао закључак да су Дучић и Ракић као свој први задатак имали да „израде сложенију и еластичнију синтаксу”. У изради те синтаксе Дучићу и Ракићу је ишла на руку и чињеница да „програмско истицање музике и музичких квалитета у српском је симболизму практично подстакло да се у ритму стиха увећа удео синтаксичке интонације”. Да би наши симболисти могли да дођу до овог циља морали су да „усаврше синтаксу”. То усавршавање је имало различите видове, али је посебно важно оно што је радио Дучић: „задњом границом стиха сече говорни низ тачно испред оне речи која иза себе има (или јој се она даје) јачу синтаксичку паузу или интонациони прелом, па ту реч смешта, разуме се, на почетак нареднога стиха. Таква реч доспева између две паузе или два прелома: с предње стране стиховни, а са задње стране синтаксички”. Тако је Дучић искористио „ритмичку залиху која се на предњој граници стиха налази”.

На самом крају свог огледа „Ритам и интонација у развоју српског стиха” Новица Петковић закључује да проучавање стиховнога ритма „с особитим наглашавањем улоге коју синтаксична интонација има, може бити занимљиво и плодносно када у току посматрања полазну развојну тачку ставимо на уношење усменог стиха у уметничко песništво, а завршну на Дучићев и Ракићев стих искључиво из онога кратког а за српску књижевност изузетно значајног временског периода од краја XIX до средине друге деценије XX века”. У оквиру тих јасно одређених граница, Новица Петковић је осветљавао крупна питања у развоју српског стиха, питања везана за трансформацију усменог стиха у нашој уметничкој поезији.

Оглед „Ритам и интонација у развоју српског стиха” је једини у књизи *Огледи о српским јесницима*, у целини посвећен питањима стиха и његовог развоја, пошто је у осталим огледима у средиште аналитичке пажње постављен низ других питања. Једно од њих се тиче и особености стиха Милоша Црњанског. Новица Петковић је први међу нашим проучаваоцима књижевности описао како је Црњански парцелацијом рече-

нице (увођењем великог броја пауза) изградио једну нову синтаксу коју је примењивао подједнако и у градњи својих песама и у градњи својих романа и путописних текстова. Исто тако, Петковић је показао у чему се огледају семантички ефекти примене начела о посматрану веза „досад непосматраних” и у поезији али и у прози Милоша Црњанског. Могло би се рећи да је и поезија Момчила Настасијевића посматрана из истог угла, тачније да је и у огледу „Један поглед на Настасијевићеву поезију” Новица Петковић настојао да покаже како је овај песник склапао своје песме, све у циљу да једну подразумевану фолклорно-митолошку подлогу искористи као основу за обликовање тематског градива које подразумева и елементе који су настали у оквиру нове (урбане) цивилизације.

А то значи да је и у другим огледима унетим у књигу *Огледи о српским ђесницима* Новица Петковић настојао да се бави оним питањима која су суштинска за разумевање наше модерне поезије. И мада је ту везу тешко на први поглед уочити, може се рећи да и анализа начина на који Милош Црњански у своју поезију уводи једну нову тачку гледишта са које описује онај доживљај света за који у „објашњењу Суматре” истиче да је „послератни” и анализа феномена певања о песми у поезији Бранка Миљковића нешто што има исти циљ — да се покаже како у модерној књижевности расте степен сложености самог уметничког израза и како је отуда тумачев превасходни задатак да оно што се чини неразумљивим и алогичним осветли из перспективе нове књижевне семантике и логике. Новица Петковић је, још од својих првих књига, стекао глас стручњака који уме да повезује сложене теоријске конструкције са светом конкретних књижевних дела а његове нове књиге, па и књига *Огледи о српским ђесницима*, показују да у његовом истраживачком видокругу расте значај оних питања која су везана и за осветљавање проблема еволуције српске књижевности.

То би се, поред осталог, могло тумачити и као последица околности да су се пред овим проучаваоцем српске књижевности отворила и она питања која ће га све више водити ка осветљавању поетике модерне српске књижевности у тесној вези са књижевно-историјском перспективом.

Радивоје Микић

О МОДЕРНИСТИЧКОМ ПРИПОВЕДАЊУ

(Михајло Пантић, *Модернистичко приповедање*, Завод за издавање уџбеника и наставна средства, Београд, 1999)

Под овим насловом Михајло Пантић је објавио своју сада измењену докторску дисертацију „Српска и хрватска приповетка 1918—1930” (тај наслов дисертације је у поднаслову ове књиге, с допуном уместо речи приповетка стоји дублет приповетка/новела). Ова неконвенционална и значајна историјско-књижевна и поетиколошка студија М. Пантића садржи ове делове: „Јужнословенска интерлиментарна заједница: Односи српске и хрватске књижевности 1918—1930” (стр. 9—35); „Српска и хрватска приповетка/новела 1918—1930” (37—124); о претходницима аутор пише у поглављима „Претходници I и II” (стр. 89—124); затим следи поглавље „И друга проза Милоша Црњанског” (125—153); „Новелистика Мирослава Крлеже” (154—207); „Приповетке Драгише Васића: Човек прича после рата” (209—233); „Ратна болница: Црњански, Крлежа, Васић” (234—241); „Још једном о Андрићевим приповеткама” (242—264); „Два лица истог (Упоредно читање ДНЕВНИКА О ЧАРНОЈЕВИЋУ Милоша Црњанског и „романа” НА СУНЧАНОЈ СТРАНИ Иве Андрића” (265—274); „Приповетке Растка Петровића: Језик и свет” (275—296); „Торзо као *signum* једног времена у приповеткама Мирослава Крлеже, Растка Петровића и Иве Андрића” (297—307); „Како приповеда Настасијевић” (308—326); „Закључак: О модернизму у српској и хрватској књижевности 1918—1930”; „Реч на крају” (337—342). Књига је настала, како сам аутор каже, на основу „знатно проширеног и преиначеног текста докторске дисертације” одбрањене на Филолошком факултету у Београду септембра 1998.

У првом, уводном делу књиге Михајло Пантић образлаже због чега је и после свих трагичних искушења оправдано истраживање јужнословенске интерлиментарне заједнице, особито односа српске и хрватске књижевности од 1918. до 1930. године.

Утопија интегралне Југославије и југословенства подстицај је аутору да укаже на значајне везе и прожимања српске и хрватске књижевности у ранијим периодима, а нарочито у доба 20-их година, када је српска и хрватска књижевност промовисала и неке своје најбоље књижевнике. У ствари, овај део рада је предговор за идући историјско-поетички део дисертације „Српска и хрватска приповетка/новела 1918—1930”, у којем је Михајло Пантић изнео неке поставке о природи приповетке и новеле, о њиховим специфичностима и нарочитим везама у српској и хрватској књижевности тог периода. Аутор се определио за шири и обухватнији појам *модернизам*, а не за појмове *експресионизам* и *авангарда*, да би означио тај период. Модернизам је стваралачка негативација реализма и чак модерне, тако рећи виши степен негативације и делотворних синтеза. О томе сведоче значајни репрезентанти ове књижевне епохе, а не они који то нису. Сведоче песници и приповедачи. Управо су репрезентативни писци приповедну прозу писали понајвише у овом времену, да би се после 1930. године окренули и другим, већим прозним облицима. Поетички, историјски и критичко-интерпретативни приступи су основни приступи Михајла Пантића у разматрању ове проблематике.

Досадашња истраживања су била у великој мери усмерена ка проучавању појединих писаца и њихових дела, а у мањој мери то су синтетички радови о овом периоду посвећени националној, српској или хрватској књижевности. Михајло Пантић је издвојио неке студије и расправе др Предрага Палавестре, мр Марка Недића и мр Гојка Тешића о српској књижевности, а о хрватској литератури студије др Мирослава Шицела и др Мирослава Ваупотића. Међутим, нема студије о томе што замислима и тумачењима сада нуди књига Михајла Пантића. Додуше, др Радован Вучковић је поред студија о српској књижевности поменутог доба, написао и студију *Поетика хрватског и српског експресионизма* (1979), коју Михајло Пантић често спомиње на другим местима, али Вучковић је проучавао поетике, и то углавном експлицитне а мање имплицитне поетике спиритуалног, апстрактног, активистичког и космичког експресионизма, а не посебно историјски и поетички приповетку/новелу у том раздобљу.

Свестан тешкоћа у класификовању прозних жанрова, Михајло Пантић је разликовао приповетку или новелу и кратки роман као карактеристичне прозне жанрове у том раздобљу. Приповетка је била доминантан жанр у време од 1918—1930. године. Историјско-књижевна сагледавања развоја српске и хрватске прозне, посебно приповедачке литературе, која је Пантић дао у овом поглављу, затим значај који је приповетка имала особито у назначеном периоду, потврђују ово мишљење. Дезинтеграција реалистичке парадигме, која је започела у време модерне, одиграла се у модернизму на потпунији начин интеграцијом у нову, свестранију парадигму. Међу репрезентантима има и осетне разлике у дезинтеграцији реалистичке парадигме, као што показују, на пример, Андрић или Крлежа, Црњански или Васић, Растко Петровић или Момчило Настасијевић. Михајло Пантић, потом, инсистира и на естетском фактору који одређује значај писца као и значења и вредности дела. Због тога, он не разматра засебно и детаљно писце *авангарде* и њихова дела, иако их подразумева или о неким од њих сажето говори. С друге стране, Михајло Пантић посебно не посматра и не тумачи извесне приповедаче реалистичке традиције. Они не само да не репрезентују доба модернизма него, углавном, и нису значајни приповедачи. Ову књижевну епоху су обележили, по мишљењу Михајла Пантића, писци, нарочито приповедачи о којима пише студије, а то су Милош Црњански, Мирослав Крлежа, Драгиша Васић, Иво Андрић, Ратско Петровић, Момчило Настасијевић.

Као карактеристичне претходнике овим писцима Пантић запажа и истиче Вељка Петровића и његову познату приповетку БУЊА (1909), у којој види најаве „дезинтеграције реалистичке поетике” и „својеврсну жанровску међупрелазност”, што је, како је образложио аутор, повш; затим, запажа и истиче *Приче које су изгубиле равнојезу* (1913) Станислава Винавера, које, иако немају врхунских својстава, показују зачетак слике о Винаверу као *spiritu movensu* српске књижевне авангарде. На размеђу друге и треће деценије XX века М. Пантић је као претходнике видео Донадинија и Цесарца, чији текстови оглашавају „два типа експресионистичке новеле”, један тип пасивне, условно речено, интроспективне експресионистичке новеле, а други који тежи активистичком експресионистичком приповедању. Ови претходници су не тако често успели пратиоци или опоненти означеним истакнутим модернистичким приповедачима.

Михајло Пантић срећно сједињује вокације књижевног критичара и историчара књижевности. Његови приступи тумчењима и осмишљавањима приповедачког света и изражаја нису стандардни и догматични. Нису ни дифузни, импресионистички непрецизни. Они су стваралачки рационални и дискурзивни и као такви омогућују му да прецизно и сугестивно одреди поетички смисао, да прикаже историјско-књижевни контекст, и да их критичким тумачењима дела и појава иманентно и експлицитно вреднује. При томе, Михајло Пантић се функционално служи литературом о писцу или о неком проблему. У напоменама он каткад опсежно упозорава и на другу релевантну литературу и води критички дијалог с ауторима са којима се не слаже или с којима се саглашава уз неке своје корекције њихових ставова и тумачења.

Приче о мушком Милоша Црњанског су дело које, како га осветљава мр Михајло Пантић, представља прелазну фазу између пишчеве лирике и већих наративних облика. Неправедно занемарене, ове приповетке су занимљиве и по томе што се у њима „може назрети израстање стила писања (...) и формирање индивидуалне, иманентне стваралачке поетике”. У тим приповеткама Михајло Пантић види „поетизацију прозног стила”, „приповедање као наличје националног мита”, модернистичко онеобичавање легендарних и алегоријских слика, трансформацију форме и приповедачког жанра, као и формирање „једне особите приповедачке синтаксе” и „посебног језика који је истовремено средство приповедања”. Наговештаје *Сеоба* писац студије налази и у приповеци „Рај” и у фрагментарној прози „Три крста”. Поред тога што је Михајло Пантић у овом поглављу, као и на другим местима, говорио о кратком роману *Дневник о Чарнојевићу*, он је анализирао и наративне фрагменте у књизи *Ишак и коменџари* (1959). Усаглашавањем фрагмената различите врсте књига је постала *mélange* „у којем се јединство структуре дела више подразумева него што се заиста остварује”. То је ипак конзистентан избор текстова који су на ивици жанра, како жанр формулишу раније поетике.

Две кључне, стварносне и симболичне речи у Крлежиној новелистици су „блато” и „Вавилон”. Управо су стварносна и симболична значења у сталном судару и прожимању у Крлежиним новелама. Михајло Пантић релативно исцрпно критички интерпретира те новеле, посебно поступке симболизације и алегоризације, као и типове и ликове. Онтолошки и естетски квалитети Крлежиних новела из књиге *Хрватски бог Марс* и типолошки и поетички видови новелистичког циклуса *Хилваду и једна смрт*, као и новелистичког венца о Глембајевима, размотрени су у вези и са причама о трагичним сударима ликова, са оцртавањем лика у драмски напетим ситуацијама, лика као *йорџијета* који је кључни фактор „конзистенције у жанровском смислу”. Михајло Пантић зато нужно доводи у везу те циклусе са другим Крлежиним романима и драмама, да би закључио да су новеле и драме „основни еквиваленти Крлежине стваралачке вокације”.

Поетика психолошког реализма је ослонац приповедања Драгише Васића. Михајло Пантић је уверљиво одредио тематске и наративне доминанте Васићевог приповедачког опуса. У дијалогу с неким критичким мишљењима аутор је показао да Васићев модернизам није деструкција него реконструкција и метаконструкција. Михајло Пантић уочава и занимљивост метаморфозе Драгише Васића као писца који испрва интензивно коригује и мења реалистичку матрицу, поетику и наратију, да би јој се на крају вратио. Из другог угла, с новим искуствима и знањима, Михајло Пантић је модерније, сложеније и свестраније, критички интерпретирао и вредновао Васићеве приповетке из збирки *Ушуљена кандила* (1922), *Вићло и друге приче* (1924) и *Пад са грађевине* (1932), него што су то чинили ранији критичари, савременици Драгише Васића. Посебно поглавље Михајло Пантић је, истражујући тематски топос „ратне болнице”, посветио извесним аналогијама приповедака Милоша Црњанског, Мирослава Крлеже и Драгише Васића, као што ће у доцнијим деловима свога рада установити одређене аналогије између Мирослава Крлеже, Растка Петровића и Иве Андрића, опет на примеру карактеристичног топоса, „торза”, као *сигнума* једног времена.

„Спектар модернистичких поетичких момената је врло широк, контрадикторан па чак и диспаратан: модернизам тражи превредновање свих вредности, он негира традицију и јасну друштвену функцију уметности, апсолутизује *новум*, фаворизује хаос и поремећену равнотежу света, али истовремено тражи космичку вертикалу, као да

жели да обнови светост (хероичност) егзистенције мимо трансценденталне инстанце”, каже у завршном поглављу студије Михајло Пантић (стр. 332). И други моменти: фрагментарност, дивергентност, адорација језика, не односе се подједнако и чак приближни слично на све анализиране репрезентанте модернистичке српске и хрватске приповетке. Ипак, најтеже је дело Иве Андрића видети под овим и другим модернистичким поетичким и типолошким знаковима. Али, слојевитост Андрићеве поетике, особито иманентне поетике, његова приповедачка уметност, како истиче аутор, омогућују Михајлу Пантићу да поред органске снаге приче, поред реалистичких поетичких начела, укаже и на карактеристично превазилажење *мимезиса* и да, у Ауербаховом смислу, види Андрићево приповедање као транспозицију и трансценденцију *мимезиса*. О томе сведоче Андрићеве приповетке и приповедни записи који стреме специфичној поенти, приповедању као психолошкој анализи и симболичкој наративној форми.

Андрићева прича је својеврсно сведочанство постојања објективно датих ликова и других, разних лица која у наизменичном низу причају и слушају. Одређене константе Андрићевог приповедачког опуса показују, у Пантићевом тумачењу, да се модернизам Иве Андрића ослања и на традицијска и на савремена искуства, као и на писцу својствену визију света, то јест, на особито приповедање о том свету. Управо ове тешкоће у диференцирању модернистичких карактеристика код Иве Андрића навеле су Михајла Пантића да упореди *Дневник о Чарнојевићу* Милоша Црњанског и фрагменте могућег романа *На сунчаној сирани* Иве Андрића. Тај Андрићев виртуелни роман, који је недавно настојала да реконструише Жанета Ђукић Перишић, састоји се од приповедних записа и приповедака, од којих су неки вероватно настали у раној фази Андрићевог књижевног рада, а неки касније, Михајло Пантић, ипак види у том потенцијалном роману „станицу Андрићевог преласка из средњоевропског, (пост)експресионистичког (...) модела писања у један други, епски модел писања”.

О приповеткама Растка Петровића Михајло Пантић је објавио оглед у *Зборнику о књижевном раду Растка Петровића* (1989). Аутор је сада наставио истраживања жанровских зона, иманентне поетике и природе фрагментације у приповеткама тог нашег песника и романијера. Као што је и у наслову поглавља значао, Пантић изучава језик у којем се јавља приповедачев свет и свет уопште, у којем обитава његова аутентична поетика. Ратско Петровић јесте зато парадигма тих нових промена и преображења у српској књижевности после Првог светског рата. Михајло Пантић разматра поетичке планове, специфичан језички израз, неке структуралне елементе, организацију фрагментарно датих делова, архетипска и симболична значења. Али у делу Растка Петровића све то прожима и преображава ауторски језик, па и чудне девијације и деформације обједињује језик, то јест, „равнотежа језика”, која спречава да „такво приповедање не пређе из отворене у произвољну структуру”. Значајна су и ауторова запажања односа казивачког и приказивачког плана у приповедању, указивање на опсеивну тему путовања током кога свет стално мења спољњи лик и, нарочито, констатације о писању Растка Петровића као о „митској деривацији савремености”. Михајло Пантић је праведно оценио вредности приповедака Растка Петровића, јер је он значајнији и бољи писац у другим жанровима. Петровићеве приповетке садрже неке одлике, преваходно експресионистичке, које га, свестраније остварене у другим делима, сврставају међу најбоље српске писце модернистичког духа.

О Момчилу Настасијевићу добили смо у најновије време драгоцене радове, а пре свега критичко издање његових дела захваљујући систематском раду и проучавању др Новице Петковића. То је, зацело, олакшало Михајлу Пантићу тумачење приповедачких дела Момчила Настасијевића. Аутор је нарочито посматрао и тумачио есхатолошку, у бити поетску Настасијевићеву мисао, митско-мистичне слике и поетско-приповедни језик, увек у тежњи да пружи одговор на питање: „Како приповеда Настасијевић?” Не одриче се Момчило Настасијевић потпуно наратије, ликова и ситуација, али их он не означава језиком него језик ствара њихове обресе и значења. Језик је и корен и суштина. Настасијевићево приповедање је оригинално митопоетско приповедање; то су поетско-приповедни „записи” језика а не језиком. Такав закључак повод је аутору студије да упореди Растка Петровића и Момчила Настасијевића и да укаже на неке њихове сличности и разлике.

Закључно поглавље „О модернизму у српској и хрватској књижевности 1918—1930” је наставак и уједно резиме прва два уводна поглавља ове књиге. У њему је аутор релативно диспаратне и дисперзивне особине дела појединих писаца-репрезентата али и целог периода обухватио сложено схваћеним појмом *модернизам* који укључује разне интенције, али пре свега јесте збир карактеристичних поетичких особина и адекватних вредности. Михајло Пантић закључује да је у модернизму језик постао „конструктивни принцип света” којим се превазилази суморно искуство егзистенције. У модернизму се, такође, из угла негативитета „уздиже пад романтизма” и отварају нове, широке могућности развоја књижевних поступака.

Књига Михајла Пантића је монографска студија даровитог аутора, историчара књижевности и књижевног критичара, који је проучио релевантну грађу, размотрио поетичка начела једног раздобља, извео неопходне типологије и класификације, прецизно и сугестивно анализирао и тумачио приповетке/новеле и тим жанровима блиска дела, и тако свестрано описао и поетиколошки и историјски осмислио развој и вредности и српске и хрватске приповетке/новеле у том периоду модернизма, од 1919. до 1930. године.

Славко Леовац

О ЈЕВРЕЈСКИМ ПИСЦИМА У КОНТЕКСТУ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

(Предраг Палавестра: *Јеврејски писци у српској књижевности*,
Институт за књижевност и уметност, Београд, 1998)

Књига Предрага Палавестре *Јеврејски писци у српској књижевности* израђена је у оквиру пројекта „Српска књижевност XX века” у САНУ и у Институту за књижевност и уметност у Београду.

Потреба за оваквом студијом је изузетно велика, јер Јевреји вековима живе у српској средини и држави, а увек су имали бар једног представника у првим редовима српске књижевности, па је коректно проучавање српске књижевности немогуће без јеврејских писаца. Ова обухватна студија може се читати и као интересантно штиво за сваког отвореног човека који жели да употпуни и прошири своје образовање и поглед на свет.

У уводном делу, под насловом „Јеврејска књижевност идентитета”, који је нека врста предговора, Палавестра се у најкраћим цртама осврнуо на општи јеврејски допринос светској цивилизацији, од *Синај* и *Новој Завети* до модерног века формалне грађанске равноправности и оснивања нове јеврејске државе у Израелу. Допринос је изузетно велики у књижевности, у скоро свим деловима и државама света, где Јевреји вековима живе у дијаспори која траје пуне две хиљаде година. Овим уводом је наговештен и основни проблем који ће се разматрати у књизи, а који увек остаје отворен: очување јеврејског идентитета.

Поглављем „Присуство Јевреја у српској држави” обухваћен је историјски период живота Јевреја у нашим крајевима од насељавања на Балкан крајем XV века после изгона из Шпаније, мада појединачних трагова о њиховом присуству има и раније, још од времена Римљана, најмање од III века нове ере.

У овом кратком историјату живота Јевреја у Србији Палавестра је смело изнео и нека своја лична размишљања поткрепљена чињеницама: јеврејска заједница је под османском управом живела мирно и без већих потреса, чак је доживела и свој материјални и духовни успон. За разлику од Срба који су дизали устанке, Јевреји у Србији су поштовали власт и знали то да искористе.

Све до модерног века грађанске доминације књижевност Јевреја је верски обележена. У XIX веку ближа постаје књижевност идентитета, него постојаност у вери.

Следи интересантан поглед на политику Србије (у оквиру њеног односа према јеврејском питању). На Берлинском конгресу 1878. године, по налогу великих сила, Србија је морала пристати на услов да својим Јеврејима призна грађанска права, како би добила независност. Српски државници као да најбоље раде онда када раде у корист своје штете, па су десет година „муљали и одуговлачили” да испуне тај услов, уместо да то учине одмах, те су, уместо повољног одјека у свету, на себе непотребно

навлачили нерасположење светског мњења, да би на крају услове великих сила испунили готово крадом и као узредно.

Развитак српских градова, јавних служби и друштвених установа помогли су спретни и прилагодљиви Јевреји који су били претежно градско становништво са урбаним искуством и навикама, и готово сви су били писмени, што је помогло оријентацију са источњачког на западњачко определење и утицаје. Јевреји су Србију у XX веку прихватили као своју отаџбину, јер је она прихватила њих. Радили су на њеном напретку, улагали у њену изградњу, подстицали културну разноврсност.

После трагедије у Другом светском рату број Јевреја у Србији је знатно смањен. На крају XX века у српској држави живи око 3.000 Јевреја.

У другом поглављу: „Старије књижевно наслеђе Јевреја међу Србима” Предраг Палавистра се бави особеном књижевношћу коју су донели Јевреји из Шпаније — сефарди. То је дотада непозната и касније никад поновљена „књижевност одговора” (респонса). Она је вековима одржавала везу међу Јеврејима у дијаспори. Питања су слана писмом, а одговоре су, према традицији, давали само одабрани зналци, рабини и свештеници, одговарајући на разне упите верника и јеврејских општина у расејању по Европи и Средоземљу. Скоро сваки од познатих духовних вођа водио је евиденцију приспелих питања и послатих одговора, па би касније он или његови следбеници објавили текстове тих питања и одговора. Из таквог архива настала су у јужнословенским земљама најстарија и најзнаменитија религиозно-васпитна дела рабинске књижевности.

У Београду је у XVII веку постојала велика и јака јеврејска заједница, која је због својих учених рабина и књижевника уживала глас једног од најмоћнијих седишта на Балкану, одмах после Солуна и Цариграда. Јевреји су у Београду, према пореклу, били подељени у сефардске и ашкенаске општине са израженим разликама у језику и обичајима.

Све значајније јеврејске установе биле су поред Дунава, где се до данашњег дана задржао помен јеврејског имена.

У XVIII и XIX веку јеврејски писци све чешће прелазе са верске на световну садржину и напуштају вековну традицију респонса и рабинске књижевности, окрећу се непосредним животним темама својих заједница.

Треће поглавље „Јеврејски писци у новијој српској књижевности” обухвата књижевност XX века, када надмоћно превладава определење за стандардни језик модерне српске књижевности. Српски језик земањује јудео-шпански и хебрејски. Промена у језику догодила се за мање од двадесет година, у једној генерацији. Тако су се Јевреји уклопили у заједницу са којом су вековима живели, а да притом, како тврди Палавистра, нису изгубили ништа од свог идентитета. Са том тврдњом би се могло полемисати, мада је неоспорно да су јеврејски писци прихватањем језика средине стекли широку читалачку публику и дали слободу свом уметничком изразу.

Са већим или мањим књижевним доприносом, у српској књижевности XX века стварало је неколико десетина јеврејских писаца, од којих су поједини признати за најбоље представнике модерне српске уметности речи.

Поред кратких прегледа рада и живота мање познатих писаца, следе већи, али језгровити и садржајнији прикази великих јеврејских писаца у српској књижевности: Станислава Винавера, великог реформатора српског стиха и модерног песничког језика, или Оскара Давича са изузетним осећањем за изражајне могућности српског језика, али и необичном потребом да у јавности буде признат као повереник Партије.

Из круга сарајевских јеврејских интелектуалаца потекли су: Исак Самоковлија, који означава почетак модерне јеврејске књижевности на српскохрватском језику, и изузетан позоришни критичар Ели Финци. У позоришној критици деловао је и Хуго Клајн са тананим смислом за пробран језик и неговану реченицу, које је пренео и на свог сина лингвисту Ивана Клајна.

Из балканских оквира својим књижевним угледом у Европу су искорачили Александар Тишма и Данило Киш. Велике тешкоће српским писцима увек су стварали „духовни немар и себична ускогрудост међу образованијим светом, чак и у вишим круговима, где никад није било довољно спремности и добре воље за сарадњу и договор”. Спољашње сметње су биле још веће: предрасуде Запада према цивилизацији са

капије Оријента. Данило Киш је водио велику битку за највише стандарде свог матерњег језика тежећи високом мајсторству књижевне форме. За таквог писца свет је свуда јединствен, јер у њему владају закони виши од историјских.

У даровитој генерацији српских писаца који су се јавили 70-их година Палавистра је посебну пажњу посветио делима јеврејских писаца: Филипа Давида и нарочито Давида Албахарија, који потврђује традицију да се у свакој генерацији бар један јеврејски писац налази у првим редовима српске књижевности XX века. Албахари је на својеврстан начин препородио нову српску прозу постављајући у својим романима и озбиљна питања из критике и теорије књижевности у тренутку када је почело да се губи поверење у класичну причу. Тако је помогао да се поврати приповедачко самопоуздање српских прозаиста на измаку XX века. Он је уједно означио и повратак јеврејској теми и јеврејском сензибилитету.

Четврто, завршно поглавље „Идентитет, језик и положај јеврејских писаца” Палавистра је посветио јеврејском питању. Идентитет и положај јеврејских писаца је увек зависио првенствено од самих Јевреја и стања њихове духовне културе у датој средини, а само посредно од општих услова у ширем окружењу. Положај Јевреја је био особен јер су свој живот морали да остваре без домовине. Тако су били у предности, јер су се свугде осећали грађанима света: свет је био њихов дом. Са друге стране, често су били издвојени из друштва и због свог порекла обележени самим рођењем.

За решавање јеврејског питања Предраг Палавистра је уочио неколико могућности: асимилацију и утапање у околину уз потпуни губитак идентитета; одржавање јеврејског идентитета кроз секуларизам, друштвене норме понашања и језик околине, и ционизам, нови јеврејски национализам на основама старих верских закона. Највише предности има делимично прихватање форме владајуће културе из окружења, пре свега кроз језик те културе, јер онда нико не доводи у питање јеврејску веру и традицију, и омогућава им се да се укључе у средину у којој живе али да остану Јевреји.

У погледу положаја Јевреја у Србији и Југославији Палавистра се слаже са истраживачима и историчарима да међу Србима није било израженог антисемитизма у класичном, грубом и организованом облику, иако се понекад у јавности осећао извесан отпор према Јеврејима. „Задах антисемитизма код Срба био је непријатан, али никад смртоносан.”

Последњих година Јевреји су узнемирени ратом који се води пред њиховим очима и захвата њихове често мешовите породице, па се у подсвести многих развило мутно осећање неповерења према Србима. Палавистра објашњава да Јевреји носе укорењену осетљивост због дубоких озледа из прошлости, па реагују нагонским отпором на сваку нову непознату претњу. Али, било је и конкретних антијеврејских и расистичких испада. Да би се спречило ширење антисемитизма група угледних српских и јеврејских интелектуалаца основала је у Београду „Друштво јеврејско-српског пријатељства”.

У овом поглављу Предраг Палавистра отвара и веома интересантно питање: како одредити ко је јеврејски писац. У другим књижевностима света, јеврејски писци препознају се првенствено по особеним јеврејским темама. Посредно или непосредно се разматрају изразите или драматичне судбине Јевреја. Препознавање и разврставање јеврејских писаца у страним књижевностима обавља се и према рођењу и пореклу писца.

У српској књижевности такав тематски оквир није пресудан. Јеврејска тема се више слуги кроз унутрашње зрачење и атмосферу текста. Палавистра, такође, запажа и да јеврејски писци у српској књижевности нису улазили у расправе о јеврејском идентитету чак ни онда када су такве расправе вођене у јеврејским заједницама. Они су били заклоњени пре свега институцијом језика којим су писали и који им је омогућавао потврђивање њиховог књижевног и личног идентитета независно од затворених, понекад и ускогрудних верских заједница.

На крају књиге дата је обимна и инспиративна библиографија студија, зборника, чланака и расправа стране и српске литературе, као и индикативан регистар имена која се спомињу у књизи.

Опширна, научна, али и занимљива књига Предрага Палавистре је неопходно штиво које сажима богато деловање јеврејских писаца у српској књижевности на завршетку једног века и миленијума.

Љиљана Манчић

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ СТВАРАНА НА РУБОВИМА АУСТРИЈСКЕ
И ТУРСКЕ ЦАРЕВИНЕ

(Душан Иванић: *Књижевност Српске Крајине*, БИГЗ, Београд, 1998)

Први проблем који се јавља пред истраживачем историјског развоја и значаја књижевности Српске Крајине јесте проблем геополитичког и геопоетичког одређења корпуса који ту књижевност чини. Проблем би се могао знатно лакше решити када би се тај корпус могао сместити у геополитичке оквире недавно изгубљене Републике Српске Крајине, коју су, највећим делом, чинила подручја некадашње Војне Крајине. Та књижевност стварана је, међутим, и просторно и временски, и ван оквира и једне друге крајине. Стога аутор ове књиге о тешкоћама одређења предмета свога истраживања говори и у њеном уводном делу и у „Завршним напоменама”, а морао се неминуовно томе питању враћати и при сагледавању књижевног стваралаштва појединих писаца. Означавање корпуса ове књижевности као књижевност Српске Крајине ваља зато схватити као условну ознаку. Условно је и њено означавање као књижевности стваране на рубовима две царевине, чему је прибегао аутор овога текста, свестан те условности, али и немогућности да се тај појам прецизније одреди. Остаје нам да се сложимо са аутором књиге да се „књижевно стварање на крајишком тлу или на његовим рубовима не да описати као кохерентан предмет излагања”, односно да је то предмет истраживања „лабаве кохерентности”. Управо ова констатација говори и о деликатности и сложености ауторовог подухвата.

Та „лабава кохерентност” корпуса који чини књижевност Српске Крајине потиче отуда што је Крајина само геополитички простор са кога најчешће потичу они који су ту књижевност стварали и чија је она била стваралачка инспирација, а њихова остварења су се појављивала у великим културним центрима у којима су их стварали: Трст, Будим, Беч, Београд, Нови Сад, Цетиње, Сарајево, али и Загреб, Сплит, Ријека, Задар... Већ по овоме се види да је књижевност Српске Крајине стварана на међи две литературе: српске и хрватске, а да је била у додиру и са другим литературама из свога окружења. То што се она нашла у међупростору двеју литература даје основни печат њеном развоју и њеној судбини: на њен корпус право полажу обе литературе. Српска по природном праву: писци припадају српској нацији, стварају на српском језику и у духу српске књижевне традиције. Стога тај књижевни корпус српској књижевности припада по геопоетичком принципу. Према хрватској књижевности он је усмерен само по геополитичком, односно административним принципу.

Иванићева књига, међутим, показује да ни подела по ова два принципа не би била ни до краја консеквентна ни једноставна. Тај заједнички геополитички оквир се мора схватити шире него што је простор Војне, односно Српске Крајине. Многи српски писци и потичу и стварају у унутрашњости Хрватске, у њеним најзначајнијим културним центрима. На њихово стваралаштво хрватска књижевна традиција имала је видљивог утицаја. Станко Кораћ је сигурно у томе видео најбитнији разлог да своју познату књигу о овој књижевности наслови: *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској* (Загреб, 1987). Да у наслову своје књиге истакне крајишку припадност ове књижевности, Иванић се руководио не само чињеницом да је Крајина њен основни изворник већ и да у време кад је започињао рад на књизи (1994) она има своју државност, да постоји Република Српска Крајина.

Развој књижевног стваралаштва Срба у Хрватској добио је најснажнији замањ формиранем Војне Крајине, а доћи ће у најтежи положај губљењем Републике Српске Крајине. И по томе се види њена судбинска везаност за Крајину. Формирање Војне Крајине (чији процес је започео седамдесетих година шеснаестог, а дефинитивно уобличен тридесетих година седамнаестог века) и давање Србима, посебним царским документима, права на самосталност у односу на хрватско племство — омогућило је бржи укупан развој Срба Крајишника. Нов подстрек овом развоју дало је и бројчано јачање српског живља у овим крајевима након Чарнојевићевих сеоба 1690. године. Међутим, њихова припадност граничарском, односно сељачко-војничком, за рат увек спремном staleжу, и грађанске слободе које су им због тога припадале, изазивали су завист хрватскога племства и хрватских сељака-кметова. Василије Крстић у својој студији *Геноцидом до велике Хрватске* (МС, Нови Сад и Архив Србије, Београд, 1988) у

томе види зачетак мржње Хрвата према Србима, а Драган Недељковић, приказујући Крестићеву студију (*Луча*, Суботица, св. 14–15, 1999) истиче да га однос између српских слободних сељака-војника и хрватских сељака-кметова „делимично подсећа на разлику између козака и мужика у Русији”. Ово „делимично” стога што су руски козаци и мужици исте вере, а српске и хрватске сељаке, сем разлика у грађанским правима и социјалном положају, деле још и фаталне верске разлике. Тек кад се узимало у обзир да повластице ужива свет који није „царске вере”, већ да су то православни шијматици, мржња је добивала запањујуће велике димензије и постала паклена покретачка снага у настојањима да се моћ српског крајишкога живља сведе на најмању могућу меру.

Ваљало је најпре смањити духовну моћ Срба Граничара, па се и књижевно стваралаштво морало наћи на удару. Ти удари су понекад били притворни и доктринама маскирани, као у време илиризма у 19. и социјализма у 20. веку, а чешће груби и насилни, како је то чињено у време правашке харанге против Срба, а посебно Павлићеве и данашње Туђманове владавине. Због таквих удара, у различитим периодима свога развоја, српска књижевност је или сасвим изгубила нека значајна књижевна имена или се данас њима (као својима) више бави хрватска него српска наука о књижевности.

Иванићева студија показује да су многи од тих писаца стварали у уверењу да је реч о „двоједној” књижевности, тј. о књижевности два „братска” народа. То је стварало и осећај лагодности од неиздвајања из духовног окружења у коме се живи и ствара (поготово кад је такво издвајање могло бити кобно). Све је то доприносило њиховом мирењу са чињеницом да припадају хрватској, или и хрватској колико и српској књижевности. Судбина Петра Прерадовића у време илиризма ово најбоље потврђује. У време модерне Петар-Пеција Петровић, а у раздобљу између два светска рата Стеван Галогажа и Владо Влаисављевић су стварали готово искључиво као хрватски писци. Поготово то важи за Влаисављевића. Колико је ово истинито, Иванић налази потврду у чињеници да се за овога песника „у српској критици једва и знало све до *Прегледа* Станка Кораћа”, а реч је о песнику који се у хрватској критици „по поетском темпераменту, тематици и вредности ставља у ред пјесника као што су Цесарић и Тадијановић”. Иванића (а с њим и нас) ћутање српске критике у случају Влаисављевића утолико више зачуђује кад се зна да је он објављивао и у српским часописима. Није ли се, тако, српска књижевност понекад олако одрицала и од својих значајних писаца?

Посебно су после Другог светског рата неки крајишки писци, уверени у трајну вредност идеје о братству и јединству, својом делатношћу посве нагињали хрватској књижевности. Тако су, на пример, Чедо Прица и Владо Поповић једва познати у српској књижевности. Данас се хрватска књижевна критика и историја књижевности интензивно баве Војином Јелићем и Владаном Десницом као својим писцима. Посебно се баве Десницом, иако га српска критика, уз Матавуља, сматра најкрупнијом стваралачком фигуром у књижевности крајишких Срба, а врло високо се вреднује и у укупној српској књижевности 20. века. (Сви споменути писци третирано су као хрватски у *Прегледу новије хрватске књижевности* Мирослава Шицела, МХ, Загреб, 1971.)

Најтежу судбину српски крајишки писци доживели су, констатује Иванић, Туђмановим војним акцијама током лета 1995, „кад је хрватска војска, уз сагласност и војну помоћ Западне алијансе и уз потпуну равнодушност осталих српских државних творевина, освојила вјековно српско тло, а народ их у данима 4/5. августа напустио у бјекству, растурајући се и страдајући по путевима и новим крајевима...” Од тада су српски крајишки писци или у расејању или, окупљени око загребачке „Просвјете”, свога старог и постојаног културног упоришта, под условима свету познатим, настоје да одрже пламичак српског духа за сва српска, у овом тренутку, рекло би се, дуготрајно угашена огњишта.

Управо последњих деценија свога развоја на крајишком тлу и пред сам нестанак Крајине, ова књижевност је доживљавала своје највише успоне, своје врхунце. Појавила су се значајна имена и у прозној и у поетској стваралаштву. Многи од њих и данас, у измењеним условима, јављају се вредним остварењима. Међу бројнима које би ваљало споменути, посебно се намећу имена Јована Радуловића и Здравка Крстановића (обојица су сада у Београду) и Драге Кекановића (и даље је у Загребу, у „Просвје-

ти”). Бројни данас живе и раде у расејању широм Србије, а неки и по свету далеком и од Србије и од Крајине.

Ма колико хрватска културна јавност тежила књижевној и језичкој посебности и искључивости, књижевно стваралаштво Срба и Хрвата морало је неизбежно да се преплиће и прожима. Зато није било увек могуће само српско асимилirati у хрватско. Понекад је било опортуно приближити се духовно Србима и заборавити да су Срби шизматици и Византинци, „накот достојан сјекире” (Анте Старчевић). Тако је било првих деценија 20. века, поготово када су Срби, прво у Балканским, а затим у Првом светском рату, показали да су снага са којом свет мора да рачуна, а Хрвати у томе видели могућност да, користећи се српским победама, дођу, уз њих, до сопствене државности. Рачуница им се показала тачном (за њих корисном, за Србе погубном). Таква нагињања хрватских писаца ка српској књижевности, па и изричитих захтеви да се убрајају у српске писце, највидљивији су, по Иванићу, у случају Иве Ђипика. Приближавање хрватских писаца (не само крајишким) видљиво је и у појави заједничких алманаха хрватских и српских прозаиста и песника, у Београду и Загребу, 1910. и 1911, штампаних и ћирилицом и латиницом. Затим, око *Књижевног јуџа*, покренутог одмах након Првог светског рата у Загребу, окупљају се југословенски усмерени бројни и српски и хрватски писци. У духу таквог приближавања су и дужи боравци знатног броја хрватских истакнутих писаца у Београду, њихова сарадња са српским писцима и објављивање радова у српским публикацијама.

Тако је Иванићева књига неминовно морала да буде не само студија о развоју и вредности књижевног наслеђа Српске Крајине већ и хрватско-српских односа. Без тога се не би могле сагледати околности у којима се та књижевност развијала и добила изглед какав данас има. Та студија показује да је и у таквим околностима настала једна књижевност која и обимом и квалитетом далеко надмашује и величину простора и бројност становништва у коме је стварана. Да није Иванићеве студије, то данас ни они којима је књижевност, на овај или онај начин, професија — не би знали. Добро је што је књига, како и сам аутор каже, „намијењена широј публици”, којој је то још мање познато. Овакво аналитичко разматрање и синтетичко сагледавање књижевног стваралаштва и укупне духовне делатности Срба Крајишника, данас више него икада, потребно је дати на увид не само укупном српском читалаштву веч и свим другима у свету које интересује српска култура.

Мада је писана без строгих научних претензија, у књизи је направљена и шира и ужа периодизација развоја ове књижевности. Њен развојни пут показује да је и она имала период, мада са нешто задоцњења, који се означава као стара српска књижевност и да су у њој постојали исти они црквени (богослужбени) жанрови какве има и матична српска књижевност тога раздобља. Развој нове књижевности имао је и овде и свој барок, и романтизам, и реализам, и модерну, и међуратни период са својим експресионизмом, са авангардним и модерним социјалним покретима, своју ратну и поратну књижевност. Постојали су и периоди у којима је добивала маха народна књижевност. Она се најпре јавља у периоду развоја старе књижевности, као њен пандан и као књижевност, бројно доминантног, неписменог дела српског крајишкога становништва. Затим ће она и овде снажан развој имати у време романтизма, посебно на његовом размеђу са реализмом, да би се у новом тематско-мотивском руху појавила у време Другог светског рата.

Највећу вредност Иванићеве књиге треба видети у томе што она показује чиме и како корпус српске крајишке књижевности припада укупној српској књижевности и шта он значи у тој укупности. Она показује да су „замаси нове српске књижевности потицали често с крајишкога тла”, у потврду чему се наводи делатност Орфелина, Доситеја, Мркаља, Соларића, Матавуља, Милићевића, Деснице. Могла би се из Иванићеве књиге, у прилог овоме, навести и друга бројна имена чија делатност је толико уграђена у српску матичну књижевност да их готово више и не доводимо у везу са Крајином. Да међу њима споменемо само Милана Кашанина, Дејана Медаковића, Слободана Селенића, Светозара Петровића... Ређање би могло да потраје, уз нашу бојазан да се при том не огрешимо о оне који би се у том реду могли наћи.

Иванићева књига документовано показује да је књижевно наслеђе Српске Крајине и обимније и вредније од наших досадашњих представа о њему. Открио је многе

писце и дела, од не мале вредности, о којима се досад мало (или нимало) знало. Ауторово трагање за грађом из које је сачинио ову књигу говори о темељности, савесности и акрибичности истраживача-аналитичара, о умећу једног врсног књижевног историчара. Посебно запањује његово трагање за писцима који су данас у расејању и прикупљање података где су сада и шта раде. У стварности у којој живимо, то може да чини само страствени прегалац и заљубљеник у свој посао, какав је Иванић. Није чудо што међу таквим писцима има (сигурно ненамерно) и изостављених. Ваља очекивати и нова, допуњена, издања ове књиге, која није само преглед књижевног стваралаштва једног дела српске нације већ и најваљанији докуменат о његовом постојању на страшном месту — на рубовима две моћне царевине, где је за рачун једне од њих био у улози сталних војника — граничара, часно бранећи и ту царевину и целу хришћанску Европу. За заслуге, нашао се и тада, а још више доцније, у улози страдалника све до најновијег и најпогубнијег његовог страдања.

Павле Илић